Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 126 (15811) ◆ 1996 чылдың ◆ октябрь 29, вторник ◆ Ат салган шагы 21.30 ⇶ Садар өртээ 500 рубль.

Республиканың колхоз, совхозтары, коллективтиг бүдүрүлгелер, ассоциациялар, көдээ ажыл-агый кооперативтери, янзы-бүрү чылдагааннарын уржуундан үндүр бижиттинген шөлдерни санаваска, нийтизи-биле 55529 гектар шөлдүн тараазын ажаар деп моон мурнунда дыннаткан-на болгай бис. Бо хүннерде дүжүт ажаалдазы доозулган болгаш оон 29589 тонна тарааны алган.

Эрткен чылдыындан 30 муң гектар хире эвээш черге тараан тараавыстын дүжүдү 20 ажыг муң тонна эвээш болганы ол.

Эвээш-биче-даа болза, алган дүжүдүвүстү хумагалыг саарып, келир чылгы часкы тарылга болгаш күскү дүжүт ажаалдазынга белеткел ажылдарын амдан эгелеп таарыштыр санап, бодап турбас болзувусса, нарын.

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУ — ЭРГЕ-ЧАГЫРГАНЫҢ КОЛ СОРУЛГАЗЫ

МОСКВА. (РосИТА—СЧТА). Россияның Президентизи Борис Ельцин россияннарга ээлчеглиг болгаш доктаамал радиокыйгырыгны октябрь 25-те кылган. Ооң чугаазының долу текизин мооң адаанда парладывыс.

«Эргим россияннар!

Радио дамныштыр бөгүнгү кыйгырыымны күрүнеин эргелеп башкарылгазының айтырыынга, эрге-чагырганың айтырыынга хамаарыштырары эргежок чугула деп санап көрдүм.

Чуртта бооп турар бүгү-ле болуушкуннар дээш харыысалганы эрге-чагыргага онаап турар болгай силер. Пенсияларны болгаш шалыңны төлээрин саадатканы дээш кайы яамы азы алган чеви бурууулгул, хоойлуларнын чедир ажыглаттынмайын турары азы бюджеттиң бергедээшкини дээш кым — Чазак азы Федераллыг Хурал харыысалганы хүлээр бе деп айтыглар силернин иштинерден хөй нуруузунга ындыг-ла чугула эвес.

Президент-даа, Чазак болгаш парламент-даа, Президентиниң Администрациязы болгаш девискээрлернин удуртулгазы — силерге эрге-чагыргадыр.

Силернин айтырыгларынарны эрге-чагырга шинтпирлээр сорулгалыг болгаш хүлээлеглиг.

Эрге-чагырга болза, кижилерниң эргелерин хандырар, кудумчуларга корум-чурумну тургузар, күрүне албан черлери дээштиг, ажыктыг кыллыр ажылдаарынче оларны албадаар, пенсияларны болгаш шалыңны чогуур үезинде төлээр ужурлуг.

Удуртукчуларның чамдыызы оны билбейн турары азы билип алыр хөөн чогу хомудан-чыг-дыр. Олар бот-боттарын шугүмчүлеп, аразында хырылзааларын тодарадып, бот-боттарынга удур янзы-бүрү буруууданыышкыннарны көдүрүп, бурууудаыр медээлерни чыып турарлар-дыр.

Күрүненин бедик албан-дужаалдыг чамдык дүжүметтерни боттарының аразында анчыг харылзааларны ажыы-биле чарлап турар апарган.

Шак ындыг хөделишкиннер эрге-чагырганың адын баксыдып, хамаатыларның күрүнеге идегелин божаннадып турар.

А кижилерни дувүредип турар айтырыглар, кижиниң чаагай чоруу, харын амы-тыны безин оортан хамааржыр айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар.

Ындыг дүжүметтерден сткил хомудаашкыны чокка чарлыр апаар бис. Бо чылдагааннының уржуунда сөөлгү элээн кааш хүннерде Камгалал яамызында болгаш Иштики херектер яамызында удуртукчуларны албан-дужаалдарындан хостаан. Ажылдаарының эвнунга аас-дыл кылыр кижи бүрүзүнден шак ынчаар чарлыр апаар бис.

Политиктерге аңгы сагындырар бодай-дыр мен — Россия чоокку дөрт чылда болунуң шилилгезин кылган. Ынчангаш соңгулда чаржышкының соксадыр үе келген. Салдар-хамаарылга дээш демиселди, албан-дужаалдар үлежилгезин, алыр-албас шүгүмчүлээшкиннер болгаш шуугаашкыннар кылырын соксадыр херек.

Амгы үе — ажылдаарының үезин.

Эрге-чагырганың бүгү органнарының, ооң бүгү адырларының сорулгазы — бот-боттары-биле маргышпазы, а кижилерниң чаагай чоруунче боттуг кичээнгей, сагыш салыры. Амгы үеде ооң чугула сорулга чок. Ол сорулга бүгүдени каттыштырар ужурлуг. Парламентини-даа, Чазактыдаа, Президентиниң Администрациязын-даа, аңгы-аңгы политиктиг болгаш хөй-нийти партияларны база шимчээшкиннерни-даа.

А кажан кижи бүрүзү бодунуң оюнун ойнааш турар болза, ол үеде чаңгыс черге таптаар болгаш чоннуң бүзүрел, идегелин чидирер апаар бис.

Президент кижи болганымда, болуушкуннарның ындыг чорудулгазы-биле канчап-даа чөпшээрешпес мен. Эрге-чагырганың чөпшээрел-дугуржулгазын чедип аар, оларның күжениишкиннерни каттыштырар дээш туржур мен. Ынчангаш чуртка байдал көскүзу-биле эки талаже өскерлир.

Бо талазы-биле баштайгы базымнарны шагда-ла кылдым. Чазактың, Президентиниң Администрациязының, Федерация Чөвүлелинин болгаш Күрүне Думазының удуртукчуларының ужуражыышкыннарын доктаамал эрттирер дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Ол ужуражылгалар эң чугула айтырыгларны шиитпирлээринге дузалыг болур дээрзинге бүзүрелдиг мен. Анаа бот-тогдунар чорук болгаш политиктиг шуугаашкыннар турбас ужурлуг.

Кол сорулга — кижилериң амыдыралының эки талаже эргилдезин болдунар-ла аргалар-биле дүрген чедип алыры, нийтилелди каттыштырып болгаш эвилелдештиреви.

Эрге-чагыргаларның дугуржулга-чөпшээрежилгези бүгү нийтилелдиң чаңгыс аай каттыжыышкыны-биле кады боттанып ужурлуг. Ынчангаш бот-боттарывысты кызылдарга болгаш актарга, боттарынынга болгаш өскелериннинге аңгылаарын соксадыр херек.

Бистинге үнелел бээриниң чаңгыс демдээ турар ужурлуг — профессионализм, кижилериң чаагай чоруу дээш ажылдап билири болгаш тодаргай түннелдерни чедип алыры.

Мээн-биле чөпшээрежир боор силер деп бодай-дыр мен. Ону амгы үеде эртип турар губернаторлар соңгулдаларының хөй кезинин түннелдери көргүзүп турар-дыр.

Девискээрлериң шуптуу-ла соңгуттурган баштыңнары-биле кады ажылдаарынга белен мен.

Россияның бурунгаар шимчээшкини, кижилериң тон чугула айтырыгларын шиитпирлээри нийтилелге чөпшээрежилге-дугуржулганы, эрге-чагыргага чөпшээрежилге-дугуржулганы негеп турар.

Школаның юбилейи

СЕЗЕН ЧЫЛДЫҢ УЗУН ОРУУ

Эрткен субботада Совет Эвилелиниң Маадыры Михаил Бухтуевтиң адын эдилээп Кызылдың № 1 школазы 80 чыл оюн дөмдеглеп эрттирген. Байырлалга киржири-биле бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, ук школаның доозукчузу, РФ-тиң хамааты камгалал болгаш онза байдалдар сайыды Сергей Күжүгетович Шойгу, ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы К. А. Бичелдей, школачы чылдарында дайынче чорутканнарның аразында арткан фронтучулар Г. Т. Огнев, А. П. Соболев, доозукчуларның эң улуг назылыг күш-ажылдын хоочуннары — А. А. Матюшов, Л. Г. Зверева (Солдатова), И. А. Потылицын, Мария Черноусова-Сарыг-оол база школаның өске-даа доозукчулары — эртемденнер, башкылар, эмчилер, инженерлер, ажылчыннар кээп киришкен.

Эрткен үе черле солун

Шынап-ла, 80 чыл дээрге узун орук. Бо үениң дургузунда болган төөгүлүг болуушкуннарга доктаарга солун болуру магатчок. Башкарыкчылар — школада организатор башкы Ольга Николаевна Тальянова биле 11 класстын өөреникчизи Максим Туликович байырлалды школаның эн-не баштайгы хүннери-биле эгелээнин, төөгүлүг болуушкуннарга доктааганын демдеглевес аргам чок. Ада-чурттун Улуг дайыны эгелеп турда, бо школадан 7 башкы, 67 эки турачы оолдар ыдыктыг дайынче аттанган. Оларның чырыткылыг тураскаалынга сактыышкыннын езулалын кылган. Байырлал бооп турар үеде ук школаның баштайгы доозукчуларының бирээзи Лидия Григорьевна Зверева-биле (Солдатова) база чугаалажыр аргалыг болдум. Ооң чугаазы бо:

— Мен манаа 1924 чылда өөренип киргеш, 1931 чылда 8 классты доостум. Үе бөдүүн турган. Ынчангаш кижилер база аажок бөдүүн чораан. Ынчалза-даа бистеринин хөй-аъдывыс белик, амыдыралче, билигже чүткүлүвүс кедергей турду. Ол үеде пионерге бир дугаар кирдим. Школа соонда пионервожатыйлап, башкылап ажылдап чораан мен.

Мээң назы-харым ам улгаткан. Бо школаның дугайында дыка хөй чуруктар, документилер, номнар менде бар. 1935 чылда туттунуп эгелээн 2 каът школаның таваан мээң ачам база салышкан. Ону тырттырган чуруктар менде ам-даа бар, нийтизи-биле чугаалаарга бо школаның бүлүн төөгүзү бар деп болур. Школаның юбилейинин дугайында менээ арай орай дыннаткан болду, ооң башка мен хөйну чугаалап берип болур турдум.

Школаның директору Раиса Николаевна Хайманова бо үениң дугайында аалчыларга мынчаар чугаалап турар:

— 80 чылдарның дургузунда Кызыл хоорайның № 1 школазы муң-муң өөреникчилерни доостуруп үндүрген. Оларның иштинде бистиң чоргааралывыс болур — эртем-билиг, ат-алдар чедип алганнарның саны дыка хөй, оларның маңаа шуптузун адаары болдунмас. Ынчалза-даа Совет Эвилелиниң Маадырлары, ам аравыста чок Михаил Бухтуевти, Николай Макаренкону, РФ-тиң хамааты камгалал болгаш онза байдалдар талазы-биле сайыды Сергей Шойгуну, профессор Зоя Доржуну, алдын медаль-биле доосканнар Андрей Морозовту, Ольга Хомушкуну, Александр Богдановту, Игорь Шапринскийни черле алавас аргам чок.

Амгы үеде школавыста

Байыр чедириишкиннери

Школаның юбилейин таварыштыр байыр чедирери-биле сөстү бир дугаарында ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка берген.

— Силер бүгүдениң байырлалынар-биле холбаштыр Чазактың мурнундан изиг байыр чедирип тур мен. Кижи төрелгетеннин кылып чорудуп турар ажыл-херээ, ооң түннелдери, чедиишкиннери — бо бүгү шупту байырлалдар болур, ынчангаш кижилернин байырлалдарга чаяаттынганы, ол дээрге улуг аас-кежик-тир. Бүгү-ле ажылүүле кижи төрелгетеннин өки чурталгазы, чырык-чаагай келир үези дээш кылдынып турар болгай. Аас-кежиктиг үеде чурттаар, амыдыраар болганывысты демдеглеп каайн.

Акша-төгерик чедишпезин. Ынчалза-даа бистиң республикада чаңгыс-даа школа хагдынмаан, кызырылгалар болбаан, чурттакчы чоннуң саны өзүп, чаш кижилер ам-даа төрүттүнүп турар. Медалистерниң саны чыл келген тудум өзүп турар. Бо чылын 22 доозукчуга бодум медальдарны тывыстым. Чыл келген тудум силерниң школа быжыг билиглиг доозукчуларны доостуруп турарынга чоргаарланмас аргам чок. Ол дээш силерге белик үнелелди берип тур мен.

Бо хүнгү байырлалга силернин доозукчуңар сайыт Сергей Күжүгетович Шойгу база киржип келген. Бо чылын Сергей Күжүгетович РФ-тиң хөй санныг сайыттарының аразында эң макталдыг сайыт болган. Оон ыцай ол Делегейниң хамааты камгалал организациязының президентизи база болду. Оңдиле чергелештир аңаа изиг байыр чедирип каарын чөпшээрел көрүңер.

Байырлалынар таварыштыр Чазактың мурнундач школаларның дээвиирин чедир тударын, өөреникчилериңерниң сыңыыпайн турарын барымдаалааш, эргидеги 2 каът школаларны эгидерин, дисплей классты тургузарын аазап тур мен.

Дараазында сөстү Сергей Күжүгетович Шойгу алган. Ооң чугаазы бо:

— Мээң ажыл-агыйжы командировкам өөренип доосканын школамның юбилейи-биле холбажы бергенизге өөрүвес аргам чок. Школада 1886 өөреникчи өөренип турар дээрге, баштай бүзүревейн бар частым, бистер ынча хөй эвес турган болгай бис. Школага мен чамдыкта багай, а чамдыкта эки-даа өөренип чордум. Ынчалза-даа турасоруктуг, кызымак кижи эр-

(Төнчүзү 4-кү арында).

ДЭЭДИ ХУРАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ СЕССИЯЗЫ

ТР-ниң Дээди Хуралының алдыгы сессиязының бешки пленарлыг хуралының хүн айтырыглары күженишкиннигге ажылды негеп турган. Ынчалза-даа эртенги хуралга билдингени чүл дээрге, чүгле депутаттарның эвес, а бүгү соңгукчуларның билип алыксап турары, июнь айдан ура акша-шалын көрбээн бүгү кижилернин хилинчектиг айтырыы — бюджет адырында байдал дугайын дыннаары болдунмайн барганы-биле ол үүл ынчаар-ла оожургап калган. ТР-ниң Чазаа бо чылдың тос айларының иштинде республика бюджелинин күүселдезинин дугайында чангыс-даа чогуур документ, бичии-даа дыңналыг кылып бербээн. Хуралдың киржикчилери дээди хоойлужудулга органының шиитпири чүге тоомчага алдынмаанының дугайында тодаргай харыы ап шыдаваанар.

«Тыва Республикада музей фондузунуң болгаш музейлерниң дугайында» хоойлунуң төлевилели ийи дугаар номчулгада хүлээп алдынган. Оны депутат С. Ы. Монгуш ажылдап кылган. Ол ышкаш «ТР-ниң алдын шыгжамырының база валюта күрлавырының дугайында» хоойлу төлевилели улуг-ла маргылдаа үндүрбээн. Чүге дээрге ук хоойлу төлевилелин депутат В. Х. Кара-оол 1994 чылда-ла ажылдап белеткеп каан турган. Ийи чылдың дургузунда автор төлевилелинге каш-даа катап эглип кээп, дотациялыг республикага ооң чугулазы улуг турза-даа, федералдыг деңнелде ооң шиитпирлеттинмейн турары-биле айтырыглар чайгаар-ла тыптып, мөөннелип-ле турган. Ол бүгү чедир сайгартынганының соонда хоойлу төлевилели хүлээп алдынган.

База-ла үрде бүтпейн келген хоойлу төлевилели — учдүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазының дугайында чугаа сессияга болган. Ук төлевилел талазы-биле моон мурнунда үш номчулганы кылган, үндүрүг ажыллакчыларының, Сан-хөө яамызының, биче бизнес төлээлериниң киржилгези-биле «төгерик стол» база эрткен. Ынчангаш бо удаада депутат М. С. Козловтуң ажылдап кылганы хоойлу төлевилелин депутаттар деткип хүлээп алганнар.

«ТР-ниң девискээр орук фондузунуң дугайында» хоойлу төлевилели чамдык шүгүмчүлелдерни болдурган. Ынчангаш ону катап көөрүбиле ийи дугаар номчулгаже соңгаарлаткан.

ТР-ниң Чазаанын парламентиге кирип келген ийи хоойлу төлевилели амгы үеде чугула деп санаттынган. Ооң бирээзи — көдээ ажыл-агый культураларының ховуда дүжүдүн үргедээни болгаш узугкааны дээш, тараан үүлдерни үргедээни дээш административтиг харыысалга дугайында хоойлуну дораан хүлээп алган болза, өскезин—«ТР-ге өрт айыылынга удур дүрүмнерни сагыввааны дээш административтиг харыысалга дугайында» хоойлу төлевилелин чедир ажылдап кылыры-биле дедир эгиткен.

Ооң дараазында үш айтырыг Улуг Хуралдың (съездиниң) үндүрген шиитпирлерин езугаар тургустунган. Улуг Хуралдың ийи дугаар чыыжында тус черниң төлээлелге органнарының тургузуушкуну саадап турарының дугайында айтырыг көдүртүнген. Ынчангаш Дээди Хуралдың бо талазы-биле доктаалында төлээлекчилерниң тус чер Хуралдарының тургузуушкуны кылганы хоойлу төлевилелин депутаттар деткип хүлээп алганнар.

Улуг Хуралдың (съездиниң) ТР-ниң Конституциязының 65 үүлүнге немелде киириринин дугайында шиитпири хоойлу езугаар деткиттинген. Ол ышкаш Улуг Хуралдың кежигүнүнүң эрге-байдалының дугайында хоойлуга эдилгелер кылдынган. Ол дээрге Улуг Хуралдың кежигүнү доктаамал чурттап турар чериндан хамаарылга чокка соңгудар эргелиниң дугайы-дыр.

ТР-ниң Президентизиниң ам болур соңгулдалары-биле холбашкан үш айтырыгны планнап турганын езугаар шиитпирлээри болдунмаан. Президент соңгулдазын белеткеп эрттиреринин акша-хөрөнги чарыгдалдарының дугайында дозевилелди ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязы дедир аппарган. А «ТР-ниң Президентинин соңгулдаларының дугайында» хоойлунуң 40 арынныг чаа сөзүглелин депутаттар сессия болур хүннүң бүдүүзүнде алган, ынчангаш ону сайгарып көөрү хой үени негээри-биле ооң чүгле колкол угланыышкыннарын деткээн болгаш ук сөзүглелди комитеттерге сайгарып көргениниң соонда, дараазында пленарлыг хуралга үүл аайы-биле сайгарылганы чорудары чугула деп парламент түннээн. ТР-ниң Президентизинин соңгулдазы болур хүнү база ынчан тодарадыр болгаш доктаал хүлээп алыр. Ол ышкаш Дээди Хуралдың депутаттарының болгаш ТР-ниң түс чер чагыргаларының даргаларының соңгулдаларының хүнү база ынчан тодараттынар.

Любовь ЖИЦ.

Дээди Хуралдың парлаг секретары.

Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) Регламентизинге өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 1996 чылдың июнь 26-да хүлээп алган.

1 үүл. Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) Регламентизинге дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

1. 4-кү үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир: «Улуг Хуралдың бирги организастыг хуралын Тыва Республиканың Президентизи Дээди Хурал-биле чөпшээрежилге езугаар бирги хуралдың бөлүү дээн ай-хүнүнге чедир 30 хонуктан орайтатпайн чыылдырар.

Улуг Хуралды оон ыцай Дээди Хурал-биле болгаш Тыва Республиканың Президентизи-биле чөпшээрежилге езугаар, а ол ышкаш Улуг Хуралдың соңгуткан депутаттарының ниити санының үштүн бир кезээнин эгелекчи саналы-биле хуралдың болуп дээн ай-хүнүнге чедир 30 хонуктан орайтатпайн, Улуг Хуралдың ыяап-ла чугаалажып көөрү айтырыгларны айытпышаан, Улуг Хуралдың Даргазының доктаалы-биле чыылдырар.

Улуг Хуралдың хуралдарының болур черинин база үезинин, кежигүннерин бүрүткээриниң дугайында массалыг информация чепсектеринге чарла.: дыңнадыр.

Улуг Хуралга чугаалажып көөр документилерниң төлевилелдерин Улуг Хуралдың хуралын ажыдарынга чедир чеди хонуктан орайтатпайн, Улуг Хуралдың кежигүннеринге үлеп бээр.

2. 5-ки үүлдүң нйиги кезээн: «Улуг Хуралдың хуралында олуржуп турар кежигүннериниң хөй кезииниң бадылааны-биле хуралды эрттиреринин үе-шагын өскертип болур эргелиг» деп домак-биле немээр.

3. 6-гы үүлдү дараазында уткалыг 6-гы кезек-биле немээр: »Улуг Хуралдын Даргазы биле секретары доктаамал (штаттыг) үндезинге ажылдаар».

4. 11-ги үүлдүң бирги кезээн: «Чажыт хуралды эрттиреринин дугайында шиитпирни Улуг Хуралдың хуралынга олурушкан кежигүннериниң хөй кезииниң бадылааны-биле Улуг Хурал хүлээп алыр эргелиг» деп домак-биле немээр.

5. «Улуг Хуралдың комиссиялары» деп кезектиң адын дараазында эдилге-биле: «Улуг Хуралдың доктаамал болгаш түр комиссиялары» деп бижиир.

6. 23-кү үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир: «Улуг Хурал бодунуң бүрүн эргелери-биле дүүштүр кандыг-даа айтыыглар талазы-биле Улуг Хуралдың кежигүннеринден доктаамал болгаш түр комиссияларны тургузуп болур.

Комиссиялар бодунуң ажылынга специалистерни эксперттер кылдыр киириштирип болур. Комиссияларның хуралдары ажык болур».

7. Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) Регламентизин дараазында уткалыг 24—1, 24—2 үүлдер-биле немээр:

24—1 үүл: Улуг Хуралдың кежигүннериниң ажылчорудулгазын харылзаштырып аайлаары-биле база Улуг Хуралдың хуралдарының аразында үеде материалдарны баш бурунгаар өөренип, билип алыры-биле шиитпирлери сүме хевирлиг болур, доктаамал ажылдаар орган — Улуг Хуралдың Чөвүлелин тургузар, Чөвүлелге Улуг Хуралдың Даргазы, секретары, Улуг Хуралдың доктаамал комиссияларының даргалары, Регламент болгаш удуртукчузу бактаап кирип турар. Чөвүлелди Улуг Хуралдың Даргазы удуртур.

24—2 үүл. Улуг Хуралдың Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда база кожуннарда чурттап турар кежигүннерчиге доктаамал харылзааны хандырары-биле, Улуг Хуралдың кайы-бир кожуунда база Ак-Довурак хоорайда соңгуткан кежигүннериниң аразындан ийи-бир харылзаштырыкчыны Улуг Хурал томуйлап алыр. Харылзаштырыкчыларга Улуг Хуралдың кежигүннерин чыыр, Улуг Хуралдың хуралдарынга материалдарны оларга дамчыдып бээр, эрттирип турар хемчеглер дугайында дыңнадып чарлаар, Улуг Хуралдың хуралынга Улуг Хуралдың кежигүннериниң келирин организастаар талазы-биле хүлээлгени дагзыр.

2 үүл. Бо Хоойлу албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи
Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай. № 608.
1996 чылдың октябрь 10.

ЭКОНОМИКТИГ НЕГЕЛДЕЛЕРНИ КЫЛЫР

Ноябрь 5-те Кызылда Арат шөлүнге республиканың медицина ажылдакчыларының митингизин медицина ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитеди организастап эрттиреринин планнап турар.

Комитеттиң даргазы Евгений Викторович Черногривовтуң дыңнатканы-биле алырга, митингини ажылдан хостуг үеде, тускай ажыл соксадыышкыны чорутпайн эрттирер Акция чүгле экономиктиг негелделерлиг болур болгаш политиктиг негелделер амдыызында кылбас. Митингини чүгле эмнелге ажылдакчыларының шалың төлевирин негээр сорулгалыг дээр болза шын эвес. Чүге дээрге эмнелгелерде акшаландырыышкын нарын болган ужун эмнер болгаш эмчи херекселдери чедишпес, чыдар салбырларда аъшчем хандырылгазы нарын, орун-дөжек чедишпес болуп турар. Ынчангаш ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарын негээри база чугула.

Бистиң корр.

ЧҮГЛЕ ХЛЕБ-БИЛЕ ТОДУГ БОЛБАС...

Орус улустун «кижи чүгле чаңгыс хлеб-биле тодуг болбас» дээн угаадыглыг чугаазы ханы уткалыг. Ынчалзажок хлеб орнунга солун чагыдын алыры белен болдунмас апарган дээрзин амыдыралдың нарын байдалы, акша-төгериктиң доктаамал үнмезин көргүзүп турар.

Бо хүннерде солун, сеткүүл чагыдылгазы чоруп турар болгай. Чижек кылдыр Кызылдың төп харылзаа салбыры эрткен чылдың октябрь айда 106 млн. рубльге республиканың-даа, Россияның-даа солун, сеткүүлдер чагыдылгазын чондан хүлээп алган турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде чүгле 15 млн. рубльге чагыдылга хүлээп алган. Эрткен чылга деңнээрге, солун, сеткүүлдер өртээ улгады бергенин барымдаалаар чүве болза, бо саннарның карышкаа оон-даа ырай бээр. Ол чүгле чаңгыс салбырдан чижек-тир.

Ынчалза-даа... Ынчалза-даа амыдыралывыс чүгле мындыг деңнелге келгенин, бо берге үе-чаданы ажар талазы-биле кым кандыг ажылдар чорудуп турарын, а кым бодунуң эрге-ажыын бодап, ниити сайзыралга шаптыктап турарын, экономиктиг бергелээшкиннер болгаш социал камгалал айтырыгларын солун, сеткүүлден билип албас болзувусса, кайыын билип алыр бис Акша-шалыңывыстын, пенсиявыстын кажан үнерин-даа солундан номчуп, билип, бюджет камгалаашкынының дугайында оон сонуургап олурар апарган болгай бис. Кижи чүгле чаңгыс хлеб-биле тодуг чорбас. Ынчангаш идеологтуг «чемнивис» — солун дугайын база угаадынар.

Чечена БУЛЫТОВА.

Чагыдылга-97

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!

1997 чылдың бирги чартыында «ШЫН» СОЛУННУН ЧАГЫДЫЛГАЗЫ эгелээн болгай. Ону чагыдып алырынче далажыңар. Чартык чылда ооң ӨРТЭЭ МЫНДЫГ:

1997 чылдың бирги чартыында — 60 МУН РУБЛЬ.

3 АЙЛАРДА 30 МУҢ рубль-биле чагыдып ап болур.

Чагыдылга үезинде моон адаанда квитанцияны ажыгланар.

П-1

АБОНЕМЕНТ на газету ШЫН

(индекс издания) Количество комплектов

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

доставочная карточка на газету (индекс издания)

ШЫН

ПВ место литер

Стоимость по каталогу ___ руб. ___ коп. за доставку ___ руб. ___ коп. Количество комплектов

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

● *Кызылдың ЧЭТ-те байдал кандыгыл?*

АЖЫЛДАР КЫЛДЫНЫП ТУРАР

Кандыг-даа мергежилдиг кижилеринге эң шыңгыы шылгалда —кыш. А кыш бо келди ышкажыл, ынчангаш кайы-даа хоорайның, чурттакчылыг суурларның чонун эң дүвүредип турар кол айтырыг бар — кышты канчап менди-чаагай, чылыг ажып алырыл? Бо айтырыгга харыы бээрде ооң кол үнер дөзү — чылыдылга-энергия төптеринде байдалды болгаш кожууннарның, хоорайларның, суурларның, организацияларның, бүдүрүлгелерниң сдаар үүл-биле хандырылгазын анализтеп көөр ужурлуг. Ылаңгыя хөмүр-даш-биле хандырылганың талазы-биле республиканың кожууннарында берге байдалдарны чон билир, од дугайын «Шынга» чангыс эвес удаа пардаан бис. Ылаңгыя барыын талакы кожуунарда ол айтырыг талазы-биле бергедээшкиннерни номчукчуларга дыңнаткан болгай бис.

Кызыл хоорайның чурттакчыларын кол-ла сонуургадып турар айтырыг —ЧЭТ-те ниити байдал кандытыл, котелдарны кышка бүрүүг-биле белеткээн бе, эрткен кыштын бергелери бо кыжын катаптай бербес бе? Номчукчуларывыстың дүвүреп турары чөптүг-ле болгай, ынчангаш оларга ниити байдалды таныштырары-биле ЧЭТ-тиң директору В. П. Саламатовкадаа сес берген бис. Ында септелге ажылдарының чоруп турарының дугайын кончуг тода чугаалап берген нижи, ол дугайын номчукчулар эки билир. Котел бүрүзүнде ниити байдалды Виктор Павлович анализтеп тургаш, тайылбырлаанын номчукчулар утпаан боор.

Кышкы одалга сезону хоорайда эгелей берген болгай. Ол талазы-биле байдалдың дугайын чугаалажыры-биле дугуржуп алган үевисте директорунуң далаш командировкаже чорупканы-биле чугаавыс бүтүмнери барган. Ынчангаш ЧЭТ-те котелдар септелгезин чорудуп турар «Мосэнергомонтажтың» участок начальниги Виктор Максимович БУГРИЙ-биле ужуражып чугаалашкан мен.

— Эрткен кыжын берге байдалга таварышкан болгаш хоорайның чурттакчылары ам безин дүвүреп турарлардыр. Ылаңгыя чамдык кижилер демир суугулар тыптынып-даа турар дижир. Маңаа хамаарыштыр чүү чугаалап болур силер, Виктор Максимович?

— Эрткен кыжын Ак-Довурак хоорайның болгаш республиканың найысылалының чурттакчыларының бергедеп, доңуп кыштаанын кончуг эки билир бис. Ынчангаш ол бергелерни бо кыжын катаптавас, ЧЭТ-тиң сандан үнген котелдарын бүрүүг-биле эки шынарлыг кылдыр септээр, солуурун солуур, еске-даа ажылдарны кылчырынга дузалажыры-биле «Мосэнергомонтажтың» энергетиктерин Тыва Республикаже командировкаладып чоруткан чүве болгай. Ынчангаш бис мында келген, ол ажылдарже бүрүүг-биле шымныып кирген бис.

Кара эртенден эгелээш, орайга чедир мында ажылдап. ажыл-херээвисти бүдүрүп, Кызыл хоорайның чонунга чылыгны бээр, олар кышты менди-чаагай, чылыг, чыргалдыг эртип алзыннар дээш бүгү күжүвүстү салып турар бис. Бисте кандыг-даа хомудалдар чок, негелделер-даа чок. Бүгү-ле херек материалдарны «Мосэнергомонтаж» бисче чүдүрүп чорудуп турар. А бис оларны мында ажылгаа ажылдап турар болгай бис. Бүгү ажылдарывыс доозулган соонда, бистиң организациявыс-биле Тыва Республика санажыр кылдыр дугурушкан чүве болгай. Ажылывыс ам эки чоруп турар. Ынчангаш демир суугулар дугайын бодаан херээ чок боор ийин. Кайын ындыг чаржынчыг байдалга чеде бээр деп, чогуур ажылдар кылдынып-ла турар-дыр.

— ЧЭТ-те амгы байдалды номчукчуларга каксы-даа болза чугаалап бериңерем.

— 9 болгаш 10 дугаар котелдар ам ажылдап турар. 10 дугаар котелду август 26-да бүрүн кылып доосхан бис. Ам бусту берип, чогуур параметрлеринге чедир ажылдай берген. Ам 13 дугаар котелда ажылдар бүрүүг-биле чоруп турар. Ону чартык ай хире хуусаада ажыглалга киирериби белеткеп турар. 11 дугаар котел аажок эргижирээн, ында план езугаар кылыр ажылдарны ай бурунгаар кылзывысса-даа, чедир кылыр ужурлуг ажылдар база тыптып келген, чүге дээрге, кажан ону адырып турувуста, солуттунар ужурлуг кезектер хөйү-биле тывылган. А бус изидикчиал база аажок эргижирээн болду, солувас болза хоржок. Ол база-ла планнаттынмаан ажылдарның санынга киргени сл. Ниитизи-биле чугаалаарга, 11 дугаар котелга планнаттынган ажылдардан 75 хууну хөйну (артыкка) кылган бис.

12 дугаар котелду декабрь айның төнчүзүнде ажыглалга киирери планнаттынган, чүге дээрге ында кылаа чогуур ажылдар 11 дугаар котелдан эвээжевес-тир.

14 дугаар котелда ажылдар амгы үеде база шалыпкын уламчылап турар. Ону «Красноярскэнергонуц» септелге кылыр бригадазы кылып турар. Ол ажылдар ноябрь айда доостур хире.

13 дугаар котелда ажылдар база чоруп турар, ону Сорскиниң бригадазы болгаш Москваның «Инвест» фирмазы кылып турар. А котелдарның хоолай изоляциязын тус черниң «Теплоизоляция» бригадазы чорудуп турар.

— ЧЭТ-тиң черле чылыг-биле хандырылга талазы-биле ниити байдалын ында ажылдап келген кижилериң талазындан көөрге кандыг хиредир?

— ЧЭТ-тиң котелдарын септежип, ажыглалга киржип ажылдап турар бис. Олар шупту ажылдап эгелээр, хоорайга чылыгны берип турардыр. Ынчалза-даа хоорайның чылыг курлавыры чок-тур ийин. А хоорай чылыг-биле бүрүн хандыртынган турзун деп бодаар болза, 15 болгаш 16 дугаар котелдарны ажыглалга киирер херек. Ол ийи котел ажыглалга кирер болза (оларны кылыры чаңгыс чылда болдунмазы билдингир), ам сагыш амыр боор болур. Ол ийи котелдуң кезектериниң 70 хире хуузун ЧЭТ-тиң девискээринде эккеп каан, даштын датталы берген элеп чыдырлар ышкажыл. Үче дээрге ол эвээ кылырынга Москва аксы Сербейн турардыр.

Кадрлар-биле хандырылгада четпестер хөй, чамдыктарының билиг куду, специалистер чедишпес-тир. А аңаа ажылдаар кадрлар хоорайда эвээш эвес, а акша-шалын бербеске, кым аңаа ажылдаар боор...

Маадыр-оол КАЛЧАН чугаалашкан.

Эрзинде бистиң корреспондентивистиң дыңнатканы-биле:

⊙ Ажыл-агыйларының 2500 гектар черге тараан тараазы чайгы кандаашкынга алысканының үржүүндан, шупутузун үндүр бижээй. Эвээш-биче чавыт үнген тарааны мал чеми кылдыр кескен.

⊙ Чазын ажыл-агыйлар 860 млн., араттар 300 млн. рубльдин бараан чээлизин алган. Күрүне чээлизин эгидери-биле ажыл-агыйлар, кооператив, эштежилгелер ындында-ла кашы санныг мал-маганын сүрүп, дужаан эгелээн.

⊙ Бо хүннерде кожуунуп ажыл-агыйларында 1940 тонна сиген, 96 тонна сенаж белеткеттинген. Ол дээрге ниити планның 33-ле хуузудур. Кывар-чаар материал чедишпезинден сиген, тараа кезилдезин уламчылап, мал чеми белеткээринге бергедээшкиннер тургустунуп турар.

⊙ Келир чылдың дүжүдүнүң магадылалы болур күүсү чер аңдарылгазы уламчылавышаан. Ажыл-агыйлардан «Морен» —793 гектар, «Чаа орук» —600, кооперативтеден «Арбай» —450, «Кыргыс-Тей» —455 гектар черни аңдарган.

⊙ Бо чылын тараа үнмээнинің үржүүндан, келир чылдың тараа үрезинин ажыл-агыйлар оон-моон сурагланын эгелээн. Ниитизи-биле 2508 гектар черге тарыыр тараа үрезини херек болуп турар.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК.

А. А. Рудольф:

«БОТТАРЫҢ, ЧОНУҢ ХАНДЫРА БЭЭР»

Арат, тараачын (фермер) болгаш көдээ ажыл-агый кооперативтериниң ассоциациязының орадакчы президентизи А. А. РУДОЛЬФ-биле бистиң корр. Арапчор ОКСУР ужурашкан, Оларның айтырыг-харыыларын парладывыс.

— Сөөлгү чылдарда Россияда, Тывада чер, мал ажылы шуут сандараан. Чүгээртей бээрииниң кандыг аргалары бар ирги?

— Неделяның вторник, пятница санында үнер «Российский фермер» деп хамаарышпас тараачын солуну, көдээ амыдыралды кичээнгейлиг шинчилеп турар политикадан шуут дашкаар литературачы, ном-дептерлерни бот-хууда сайгарып тур мен. Россияның девискээринде тараачын (фермер) ажыл-агыйларының саны кызырылган. Черге ёзулуг ээ болур арга чогу чонуң элээн хөй кезиниң холун салдындырыпкан. Үндүрүглер, тааарымча чок удур-дедир чижиишкиннер тараажыга, малчынга аар чүүк апарган.

Тываның байдалдарында база ындыг. Ынчалза-даа бөгүнде арат, тараачын (фермер) ажыл-агыйларының ниити саны немешкен. Чамдык кижилер арат ажыл-агыйын октаптарга-даа, ол ажылды эгелеп турарлар оон хөй болу берген. Ол чорук харын өөрүнчүт. Мал, чер ажылының республиканга эң кедилиг болуп турарының бир барымдаазы базаа чадавас.

Арат, тараачын кижилерге 30 тракторну, 8 комбайнны лизинг аргазы-биле бо чылын тыптывыс. Көдээ ишчилер биске келирге, ижин кара чокка чугаалажыр-дыр бис. Арга-сүмевисти кадарывыска, олар боттарының байлак арга-дуржулгазын то каан берип турар. Көргеп, билген үүүлдериви-сти чер-черге пептеридип, тайылбырлап турар-дыр бис.

— Ажыл-ижинге элээн шуудай берген ажыл-агыйларыңы, кижилериниң дугайын таныштырып көрүңерем?

— Күзелдиним-биле. Республикада салым-чаванныг тараажылар, малчыннар хөй. Рынок харылзааларының кадыг-бергелериниге-даа ырмазыравайн, чогел төнмейн олар ажылдап турар. Боттарының өскүлга-ажыктарын дамчыштыр ажылга дадыгын турарларының аразында Кызылда Иван Ооржакты хамаарыштырып болур. Капустаны, огурецти болгаш өске-даа продукцияны ол садып турар.

Каа-Хем кожуунда Пироговтар республикада сураг-жаан. Оларның ажыл-агыйы — бүдүн комплекс. Тодаргайлаарга, тараа шолу — столда чем. Тараазының үрезини тус черниң агаар-бойдузунга таарыштыр белеткеттинген. Хой техникалыг мастерская. Тракторлар, чүүк сөөртүр автомашиналар, комбайннар, тараа ариглан күргадыр чорудуглар, тараа дээрбези, хлеб быжыгар чер, садыглар... Ол бүгүнү бүдүн комплекс дивейн канчаар. Биче болгаш ортумак деңнелдиг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери Пироговтарның арга-дуржулгазын каяа-даа сонуургаар чорду.

— Альберт Августович, Россияның кайы девискээри, хоорайлары Тывада көдээ ишчилерге эң ажыктыг дериг-херекселдериг ирги?

— Акша бар болза, садыглажыр, харылзажыр черлер хой. Малчыннарга, тараачыннарга тааржыр электри суугулар, колбаса кылырынга таарымчалыг хол-биле ажылдаар дериглелер, биче пекарнялар, дээрбелер Оренбург хоорайга турган. Челябинск-биле харылзааларны улам быжыглаары күзенчиг. Тываның биче бүдүрүлгелериниге тааржыр үүүлдер ында бар. Сайгарлыкчылар солун тывыштарын кижиге сонуургадыр чорду. Инек саар биче тургузугну хөлчок сонуургадым. Өртээ — бир миллион рубль. Ооң чуруун ажылдаар кабинедимде азып алган олур мен. Он шаа саар инектиг өө-бүлеге бо тургузуг хөлчок таарымчалыг.

— Тараажыга, аратка «кан аъттар» чамдыкта чүгле дадарык кара демир база апаргылаар. Аът-шарыны ажылга ооредип турарлар бар-ла ыйнаан?

— Бар, бар. Чылгы малды өстүрериниң дугайында Көдээ ажыл-агый яамызынга чөвүрайлары Тывада көдээ ишчилерге эң ажыктыг дериг-херекселдериг ирги?

— Ажыл-ижинге элээн шуудай берген ажыл-агыйларыңы, кижилериниң дугайын таныштырып көрүңерем?

— Күзелдиним-биле. Республикада салым-чаванныг тараажылар, малчыннар хөй. Рынок харылзааларының кадыг-бергелериниге-даа ырмазыравайн, чогел төнмейн олар ажылдап турар. Боттарының өскүлга-ажыктарын дамчыштыр ажылга дадыгын турарларының аразында Кызылда Иван Ооржакты хамаарыштырып болур. Капустаны, огурецти болгаш өске-даа продукцияны ол садып турар.

Каа-Хем кожуунда Пироговтар республикада сураг-жаан. Оларның ажыл-агыйы — бүдүн комплекс. Тодаргайлаарга, тараа шолу — столда чем. Тараазының үрезини тус черниң агаар-бойдузунга таарыштыр белеткеттинген. Хой техникалыг мастерская. Тракторлар, чүүк сөөртүр автомашиналар, комбайннар, тараа ариглан күргадыр чорудуглар, тараа дээрбези, хлеб быжыгар чер, садыглар... Ол бүгүнү бүдүн комплекс дивейн канчаар. Биче болгаш ортумак деңнелдиг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери Пироговтарның арга-дуржулгазын каяа-даа сонуургаар чорду.

— Альберт Августович, Россияның кайы девискээри, хоорайлары Тывада көдээ ишчилерге эң ажыктыг дериг-херекселдериг ирги?

— Акша бар болза, садыглажыр, харылзажыр черлер хой. Малчыннарга, тараачыннарга тааржыр электри суугулар, колбаса кылырынга таарымчалыг хол-биле ажылдаар дериглелер, биче пекарнялар, дээрбелер Оренбург хоорайга турган. Челябинск-биле харылзааларны улам быжыглаары күзенчиг. Тываның биче бүдүрүлгелериниге тааржыр үүүлдер ында бар. Сайгарлыкчылар солун тывыштарын кижиге сонуургадыр чорду. Инек саар биче тургузугну хөлчок сонуургадым. Өртээ — бир миллион рубль. Ооң чуруун ажылдаар кабинедимде азып алган олур мен. Он шаа саар инектиг өө-бүлеге бо тургузуг хөлчок таарымчалыг.

— Тараажыга, аратка «кан аъттар» чамдыкта чүгле дадарык кара демир база апаргылаар. Аът-шарыны ажылга ооредип турарлар бар-ла ыйнаан?

— Бар, бар. Чылгы малды өстүрериниң дугайында Көдээ ажыл-агый яамызынга чөвү-

Интервью

ӨӨРУШКҮНҮҢ ЧАЯАКЧЫЛАРЫ

● *Репортаж* ●

Кымнарыл ол? Олар болза ниитилелдиг доозу, бистиң кадагалакчыларывыс, камгалакчыларывыс, чемгерикчилеривис, сүмелекчилеривис — аваларывыс, угбаларывыс, хереженнеривис. Олар өг-бүлелериниң — биче күрүнелериниң президентилери, оларга оралакчы президент алган-дужаал бичин. Ынчангаш оларга мөгейип, амдаа мөгөөр апаар бис.

Эрзин кожуунда кыс хиндиктиг кижилериниң ниити саны 2730, а сичин күрүнелер — өг-бүлелер — 609, оларның уруглары 1693. Өг-бүле — ниитилелдиг доозу болганда, оларны быжыглаар, ие-чашты камгалаар талазы-биле 2000 чылга чедир боттандыр кожуун программазын 2,5 чылла күүсеп келгенин кожуун чагырга-зының хереженнер ортузунга ажыл чорудар килдизинин эргелекчизи Валентина Самбуевна Оюн тайга черге болза койгун чыдар чер арттырбайн санал делегаттарга чедингир дыңнатты.

Кожуунун хереженнер эвилели (хөй-ниити организациязын ам ынчаар адаар апарган) отчеттуг үеде үр «ижээнневээн». Янзы-бүрү сорулгалардыг 20 ажыг үнүүшкүннерни сумуларже организасташ, амыдыралдын хөй талаларынга ажыл чорудуп, чедер-чеңпестерни илередиг, хемчеглерни алган-дыр. Ава кижиниң созу үнелиг, аъш-чеми хоолулуг, арның эвес, адын бодаар деп үлегер чугаага дүүштүр аан.

Айдын чыгыы чидиг-даа бол,
Алдын хүнге деңнешпес-даа.
Ак-дунма ковей-даа бол,
Аваймга канчап деңнээр!

Хереженчон хөделбес болза, болганчок-ла дештин үнүп кээр «сорбуларның» изин «эмнээри» беден эвес. Кожуунда амыдыралы чединмес өг-бүлелер 545. Хереженнер оларга дузалам-чы көргүзеринге улуг дузаны каткан. Чиик өртектиг аъш-чем, идик-хеп аймаан 711 кижиге садарын, 5,7 млн. рубльди 103 кижиге дузаламчы кылдыр бээрин организастаан. 6 млн. 450 муң рубльди 14 өг-бүлеге чээли кылдыр бээрин чедип алган. «Иениң чараш буяны» керүлдени, «Кыс кижи — өг-бүлениң чемгерикчиси, кадагалакчызы» конкурсту. «Эне сөзү» сүлунга ачы-буян марафонун, төрел-болук байырлалын, дайынның, күш-ажылдың хоочуну. тыва эки турачы Галина Доңмитовна Доваторнун кубогу дээш волейбол, теннис, шыдыраа маргылдааларын организастаан.

Аваларывыс, угбаларывыс, дунмаларывыс кыс кижилериниң кожуун, сумуларда турғустунган эвилелери улуг херектерни бүдүрүп турарының өске-даа чижектерин уламчылап болур. Маадырлыг ажыл-ишче өг-бүлелерни баштап турар кижилерни чон ынчангаш хүндүлээр. Ниити чонунун саны эвээш-даа бол, кожуунда маадыр иелер безин 41, оон иштинде кичбоксингиге делегейниң 1996 чыллагы чемпиону атты Тываның төөгүзүнде эң баштай челип ап. чонун, чуртун алдарлаткан Аяс Соянның аразы Ч. Д. Доңмит база маадыр ие. Ол энеин көөрге, Николай Ооржактың аразында турасказ-кан одуруглары башка чайгаар-ла кирип келир:

Черим кырын суйбап келир
Аяс дээрге Хүнүм ышкаш,
Сеткилдерни чылдып келир
Арыг, чымчак авам караа.
Ажыл ылгаш могаза чок
Шырайындан кадыг тыпкас,
Ажы-төлүн дөгерезин
Чылдып чоруур авам караа...

Эрзиннин хереженчонунда эки кижилер, ажылында эгелээшкиннер хөй-дүр. Оон ап болур үлегер эвээш эвес. Хуралдың делегады, кожуун чагырга-зының ХБАБ килдизинин эргелекчизи Мария Дмитриевна Детчинни таныштырайн: өөрүшкүнүн ооскүдүкчүзү, 30 чыл ажыл стажтыг. Ол эң-но эгезинде Пар-оол, Александра Томурлерни бадылаштырган, кажан моңгун кудазын дүжүрүп турда, бадылаан, оларның ийи кызы куда дүжүрүп база бадылаан... Өг-бүлениң бүдүн тоогузу ышкажыл, ол төөгү уламчылазышаан. Хереженнер ажылының идепкейлиг киржикчизи, хоочуну ынак ажылын уламчылавышаан.

Он ажыг градус соокта 60 ажыг км ырак Нарын сумузундан, ажык чычаан кызырынга «изиргенип» келген 20 ажыг кижилиг делегация залга кирип келди. Шупузу национал торгу тоннарлыг. Тоннарны чүгле боттары даараан Нарын чунунун айырап чечээ-ле! Келир үеним салгалын — школачы кыстарны амыдыралдың чажыттарынга өөредир, баш удур белеткээр, хоочуннарны дыңнап, билип алзын дээш чедирип келгени ол. Республиканың хереженнер ажылының төөгүзүнде база бир чаа эгелээшкиниң судалы ол.

— Мал болу-ла өзе бербес, оларны ажаар-тежээр, алгы-кешти эттээр, өөсту бижар болганда, оон чүүү кылырын билири эң чугула. Аас-биле эвес, а херек кырында көргүзүп өөредирге үре-түннелдиг болур. Чаңгыс хөй чүс чедир өзе бээр, а берге чүт боорга, төөүп каан болур. Хамык ужур оон чайлаарының аргаларын шиңгээдип алырында. Эвилел чугаа каржы кижиниң чымчадыптар, таваржы бергенивис чөгенчиг байдалдардан дүрген уштунаалы!— деп, Нарын сумузунда хереженнер ажылының активчизи Мила Догуловна Кунгаа энениң чагыы буян-дыр ийин.

Эрзин кожуунуң хереженнер эвилелиниң активчилери өг-бүлени планнаар төптерни суму бүрүзүнге турғузарын, эрге хоойлуну тайырбырлаарын, чонун санал-оналын алыр «Сүме» деп бөлүмнерни организастаарын, чонну ажылга хаара тударынга биче бүдүрүлгелерни турғусчуп, дузалажырын, өг-бүле эзлери — эр кижилериниң рөлүн бедидер талазыбиле хемчеглерни чоокку үеде алырын шиитпирлээн.

Кожуунларда өг-бүле бүрүзүнүң социал картазын тургузуп, коммунистиг пам үезинде-даа болза чурттап эрткен үевистиг чамдык эки талаларын эгидип, хереженнер чөвүлелдерни республикага катап турғузар, бүгү-ле хереженнер кижилерни долу бүрүткээш, контрольга алыр, хереженнериниң уран үүүлге республика фестивалын, ураншеверлерниң делгелгезин, спортчу маргылдааларны эртирер деп турарын хуралдың аалчызы, республиканың хереженнер эвилели хейниити организациялың удурткучузу Ирина Шекпер-ооловна Очур дыңнаткаш, Эрзинде хереженнер ажылы өске черлерде байдалдардан дээре боон турарын демдеглээн.

Энергиязы улам кыптыгын чоруур, амыр-дыш сагынмас, аныякеыы дам бар чыдар Бииза Лопсановна Самбууну кожуунуң хереженнер эвилелиниң даргазынга сонгаан, идепкейлиг хөй кижини шаңнап мактаан. Ажылче чүткүлүүр улам арбыдап, шулуудазын-ка, өөрүшкүнүн чанакчылары аттарынга телептиг эрзинчилер, үүленер бүдүнгүр-ле болзун!

Алексей АИР.
«Шынның» тускай корр.

ЧАДАГ ЧОРУУР САЛЫМЫМ БЕ?

Чыраа-Бажы суурда албан черлери-ле хөй. Оларга коллективтиг бүдүрүлге конторазы, клуб, спортзал, база гараж хамааржып турар. Үстүнде адаттынган дөрт албан чериниң кышка белеткели кандыыл? Баш удур сагындырарга, байдал аажок дувуренчиг болгаш дүшкүүрлүг бооп турар.

Ол албан черлериниң «салым-чолун» каксы таныштырарга мындыг ийин. Моон мурунда чылдарда бо албан черлери чаңгыс улуг одалга төптүг турган. Ам байдал өскерлип, дедирлеп берген, ажыы-биле чугаалаарга, дөрт башка чарлы бергенкер. Акша-төгериктин кызаагдалындан оларның демниг деткимчези буурап дүшкен. Коллективтиг бүдүрүлге конторазы шору «балдырлыг» болгаш боттарынга тускай одаар суугуну аңгылай туду алган.

Арткан үжү акша-төгерик чогундан тускай суугулар кылып алыр арга-шинээ чок апаргылаан. Демнежин алгаш, биеэгизи дег кайызыдаа харылзажып ажылдаар дээрге, одаар хомур-даш садын алыр акшазы ол чок. Культура одаа биле спортзал хагдынарының кырында келген.

А гараж одалгазы үстүнде адааным ийи албан чери дег кызаагдалга келген. Кызыл—Чадаана-биле харылзажыр күрүне автобузунуң хондурар гаражы ол болгай. Ооң «салым-чолун» дарый шиитпирлевес чүве болза, Чыраа-Бажыкның чурттакчылары кожуун төвү Чадаана, кайысылел Кызыл-биле харылзажыр хөлге чок, хазан чадаг калырының кырында келгеннер. Азы чүл, чадаг чоруур салымым ол ирги бе?

Амырак ТҮЛҮШ.

ХАЙЫРААН ТАРААНЫ

Эйлиг-Хемге тараа тарыыры шаандан тура халалыг деп буурул баштыг кыргынкар чугаалажын органын дыңнаан мен. Ынчанмайн канчаар: хорум-даш аразындан чүү үнер боор. Ынчалза-даа ол чериң араттары улдун, кечимнеп тургаш, хензиг ангыстардан эвээшбичо-даа бол тарааны ажаап, амыдырап чораанар.

Эрткен чылын «Эйлиг-Хем» совхоз «Фрегаттар» ажыглап, ийи чүс гектар черге тараа тараап, багай эвес дүжүтү ажаап алды. Бо чылын ол шоллерден тудумдаа өзүм өстүрбейн бардылар. Чүгле чеожо үрезин чуулкач хинчээ-ле ол!

Тараа албайн барганы—эйлиг-хемчилериниң боттарының багы деп бодаар мен. Чайын суггарылга системазы ажылдап турду. Суг хей черге халас аккан. Тараа шолун суур малы одар-белчиир кылып алды. Ам кээ, тараабыдаавыс багай болду дээрге канчаарыл? Маңаа кым буруулугул? Боттарывыс дээрден башка, өске кымны буруудадыр бис.

Тараа тараан соонда, кажаалап аар болгай. ТР-ниң алдарлыг малчыны Мартоол Күдер-оол тарымал сигенин ынчалды. Ооң шолу совхозтун тараазы-биле кожа чыгыы болгай. Оода ону көрүп, өттүнген болаа кандыг дээрил аан?

Мерген ДАМДЫП,
Эйлиг-Хем суур.

◆ *Рынок болгаш үлетпүр*

САЛДАРЛЫГ БОЛУР УЖУРЛУГ

Тыва Республиканың Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа ламызының рынок байдалдарында үлетпүр политиказын чорудуп турарының талазы-биле ажылының дугайында доктаалды Тыва Республиканың Чазаа бо чылдың октябрь 11-де хүлээп алган.

Рынок байдалдарында үлетпүр политиказын чорудуп турарының дугайында үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дьяковтуң илеткелин дыңнааш, үлетпүр бүдүрүлгелеринге хамаарыштыр ап чоруттунган сан-хөө экономика талазы биле комплекстиг хемчеглер чиик үлетпүрүнүң чамдык бүдүрүлгелериниң бүдүрүүшкүнүн кудулаттаан, транспорт бүдүрүлгелериниң чүүк сөөртүлгезиниң дензигүүрүн республикада чүүк сөөртүлгезиниң ниити хемчээлинге дүүштүр камгалап арттырар арганы берген дээрзин Чазак демдеглээн.

Кызылдың алгы заводу бо чылдың сес айларында 382 млн. рубльдиң продукциязын бүдүрген, кештен даараан 3,2 муң эжеш идиктерни саткан, ол — эрткен чылдың ол-ла үеевинде турган байдалдан 6,7 хуу хой. Эргелеп башкарылганын чаа хевирин — даштыыртан арбитраж эргелеп башкарылгазын бүдүрүлгеге киирген. Оон-биле кады «Тыва мебель» АН-да ажылдың чаа технологиязын шиңгээдип алганы-биле, чурттага бажыңнарынга болгаш ажылбан черлеринге салыр кылдыр бүдүрүп турары мебелиниң шынары экижээн.

Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы ыяш сөөртүлгезин эрткен чылдың деңнеликтен 45,9 хуу хойну сөөрткен, тудуг материалдарын 3,6 хуу хойну белеткээн.

Одалга энергетика комплекизиниң бүдүрүлгелеринде кризистиг байдалдарны ажып эртер талазы-биле тодаргай хемчеглер ямының талазындан алдынын турган. Шыңгыы контроль, сан-хөө хандырылгазының онза чуруму. Кызылдың �чЭТ-те септелгекатап тургузар ажылдарны чогумчударынче угландыр алдынып турган немелде хемчеглер багай эвес түннелдерни берген.

Харылаа бүдүрүлгелериниң ажылын экижидер сорулга-биле, «Россвязьинформ» бүдүрүлгениң экономиктиг байдалын чогумчудар, хогжүдер программаны бадылаан.

Кыллының, алдының турар хемчеглер-биле чергелештир Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа ямызы үлетпүр экономиказында сан-хөө кризизиниң байдалдарында тодаргай сорулгалыг үлетпүр политиказын чорудуп турарының дугайында доктаалдың Тыва Республиканың Чазаа бо чылдың октябрь 11-де хүлээп алганы.

Рынок байдалдарында үлетпүр политиказын чорудуп турарының дугайында үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дьяковтуң илеткелин дыңнааш, үлетпүр бүдүрүлгелеринге хамаарыштыр ап чоруттунган сан-хөө экономика талазы биле комплекстиг хемчеглер чиик үлетпүрүнүң чамдык бүдүрүлгелериниң бүдүрүүшкүнүн кудулаттаан, транспорт бүдүрүлгелериниң чүүк сөөртүлгезиниң дензигүүрүн республикада чүүк сөөртүлгезиниң ниити хемчээлинге дүүштүр камгалап арттырар арганы берген дээрзин Чазак демдеглээн.

Кызылдың алгы заводу бо чылдың сес айларында 382 млн. рубльдиң продукциязын бүдүрген, кештен даараан 3,2 муң эжеш идиктерни саткан, ол — эрткен чылдың ол-ла үеевинде турган байдалдан 6,7 хуу хой. Эргелеп башкарылганын чаа хевирин — даштыыртан арбитраж эргелеп башкарылгазын бүдүрүлгеге киирген. Оон-биле кады «Тыва мебель» АН-да ажылдың чаа технологиязын шиңгээдип алганы-биле, чурттага бажыңнарынга болгаш ажылкаын чедир турғуспаан, рынок байдалдарын анализтээринче база ол талазы-биле санаашкын-мелээлер чорударынга, өртектерни, өртектер политиказын системажыдарыңга, маркетинг роль-нуң чугулазын кичээнгейде албаан, толежилге-санажылгаларны чедип алырын хандырар, бүдүрүлгелериниң ажылын экижидер, аргахевирлер долузу-биле чедир боттанмайн турар.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылының түннели өртектер озуллези, экономиктиг турум эвес байдал-биле тодараттының турар. 27 бүдүрүлгеге бүдүрүүшкүн хемчээли кудулаан азы ниити сандан 89 хуу. Карылга 40 млрд. ажыг рубль, өре —155, чээли өреви — 263, оон иштинде шалың акшазы — 31 млрд. ажыг рубль.

Транспорт бүдүрүлгелериниң чүүк сөөртүлгезиниң хемчээли 1991 чылдыы-биле деңнээрге, 9 катап баткан, бо чылдың эгезинден 266,9 муң тонна чүүк сөөртүнген азы эрткен чылдың деңнелинден 40,8 хуу куду.

«Каа-Хем» разрези хомурдаш казар бүдүрүлге онаалдазын отчеттуг үеде күүсеттпээн, 330 муң тоннаны каскан, ол 1995 чылдың деңнелинден 31,4 хуу эвээш. Когарал түнү—11 млрд. рубль, чээли өреви — 23 млрд., дебитор өреви — 4 млрд. рубль.

«Тыва даг-дүгү» комбинат 4,7 муң тонна даг-дүгүн бүдүрген азы эрткен чылдың ол-ла үеевинде деңнелинден 46 хуу. Бүдүрүлге сан-хөө талазы-биле дыка нарын байдалда.

Авиация-биле делегей чергелиг аргыылганы хогжүдер талазы-биле тодаргай хемчеглерни ямы ап чоруттаан, акша-хереңги чок болганы-биле аэровокзал болгаш самолеттар ужуп үнер, хонар шол тудуунуң айтырыы шиитпирлеттинмээн.

Хомур-даш казар черлерни оон ынай шиңгээдип алыры боттанмайн турар. Кызыл-Даштыг, Узун-Ой деп черлерде черниң үнелиг байлаа — цинк, чес курлавырларын даштыкы капиталды хаара тутпушаан, саарылга рыногун калбартып, шиңгээдип алырынга хамаарыштыр байдал амгы үеде база ындыг. «Тыва кобальт» комбинадын катап ажылдадыр айтырыг боттанмайн турар. Шиитпирлеттинмейн турар оон-даа өске айтырыглар бар.

ТР-ниң Чазааның 1995 чылдың июль 12-де хүлээп алганы «Тыва Республиканың делегациязының Санкт-Петербург хоорайга албаныың аян-чоруунуң түннелдериниң дугайында» доктаалының биче энергетиканың дериг-херекселдеринге, республиканан Италияже ыяш сөөртүлгезинге хамаарышкан айтырыглар ямының кичээнгейи чок арткан. Оон-биле кады Тыва Республиканың болгаш Моолдуң төлөө-лериниң Улангомга хуралга агаар харылзаазын тургузар, даш ажылдап кылыр талазы-биле кады ажылдажылралыг бүдүрүлгелер организастаар шиитпири база-ла ындыг байдалдыг бооп арткан.

Ямының рынок байдалдарында үлетпүр политиказын чорудуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкаш, Тыва Республиканың Чазаа дараазында үүүлдерни доктааткан:

1. Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа ямызының (Дьяков) рынок байдалдарында үлетпүр политиказын чорудуп турарын четпес деп санаар.

2. Республиканың экономиктиг чогумчалыг болурунуң база хогжүлдезиниң программазын ай хуусаа иштинде ажылдап кылгаш, Чазакка коорг-биле киирер, быжыглааны адырларын бүдүрүп турары продукциязын ковудедир хемчеглерни алыр.

3. Ямының структуразын сайзырадгайжыдар талазыбиле саналды В. С. Очур-оол, А. Д. Бегзи, Н. А. Кадралиева, Н. Т. Салчак, Ю. П. Южаков составтыг комиссия Чазакка бир ай хуусаада киирер.

4. Ук доктаалдың күүселдеви дээш контрольду Тыва Республиканың Чазак Баштынының оралакчызы Э. Х. Ооржакка дагзыр.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки)

Для оформления подписки на газету или журнал а также для переадресования издания один абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами разборчиво, без сокращений в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

Амыдырал бөгүн

Харылзаачыларда

ӨРЕ ТӨЛЕТТИНМЕСКЕ...

Бо чылдың октябрь 8-те үнген «Шын» солунга «Чугаалажыр арга чок» деп материалда шүгүмчүлелди чүүлдүгзүнүп, аңаа хамаарыштыр мээң бо чүүлүм чамдык тайылбырны бээр боор дээранге бүзүреп, моны бижип олур мен.

Шеригден халашкаш, эрги хоорайга турган харылзаа белдиринге ажылдап эгелээн мен. Ол үеде аңаа 300 номерлиг телефон станциязы турган чүве. Чаа Шагаан-Арыгның тудуу барык доозулган соонда, 1500 номерлиг телефон станциязын түр схема езугаар ажыглалга киирген. Дарга-бошкаларывыстың удаа-дараа солчуп турганы шын.

Ажыы-биле чугаалаарга, акша-төгерик чогундан дыка бергедеп тур бис. Телефон, радио шугумнарын кылыр, септээр аргавыс шуут чок деп болур. Кызылда дарга-ларывыс дузалашпаан болза, мырыңай хол куруг артар частывыс. Телефон харылзааның ажыглаан дээш, биске бээр орелиг черлеривис, хамаатыларывыс эвээш эвес. Чүгле РФ-тиң президент соңгулдаларын эртпирер дээш, Улуг-Хем кожуун чагыргазы дөртен миллион рубльди бисче шилчидип чадашты. Россия Федерациязындан дөрт акшаландырып турар милиция, суд, үндүруг инспекциязы дээн ышкаш организациялар тос айлар дургузуунда 112 миллион рубльди эгитпеди. Дыңнаарга, акша-шалының ап-ла турар боор-дур.

Чаа-Хөл кожуун улуг эвес-даа бол, биске төлээр орези шуут баш ашкан. Чыл эгезинден бээр 86,5 миллион рубль четти. Кожуун чагыргазы-даа, албан организациялар удуртукчулары-даа бо талазы-биле хензиг-даа хемчег албадылар.

Совхозтарны эде организастаанындан, харылаа белдири карылгага дүшкен деп дөрт чугаалаваас арга чок. Ийи кожуунның ажыл-агыйлары 19, 25 миллион рубль орезин чылдан чылче төлеевейн келген. Ажыл-херээ элээн бүдүмчелиг «Ак-Туруг» совхоз дөрт миллион, «Күш-ажылдың хостуу» каттыжыышкын беш миллион, а бүгү Улуг-Хем кожуунның ажыл-агыйлары биске 15,5 миллион рубль төлээр ужурлуг. Шагаан-Арыг хоорайның чүрттакчылары сөөлгү үеде ачы-дуза көргүскен дээш чүүдаа төлевестээн деп болур. Ыдыг хамаатыларның номерлерни хураар ужурга таварыштывыс. Ам ол практиканы албан черлеринге, организацияларга болгаш ажылагыйларга ажыглаар ужурга таваржыр бис. Халас канчап ажылдаар бис. Техниктиг хандырылга, электри энергиязы дээш акша-төгерик агаардан саарлып кээр эвес! Чүрттакчылыг чамдык суурлар-биле харылзаа чогу шын. Маңаа харылзаачылар бууу чок. Чиңээ, Торгалыг болгаш Чодураа суурлар арызында турган адагаштарны чорумал машиналар сый үстүрүп каапкан. Чаатының, Торгалыгның суму чагыргалары, ажыл-агый удуртукчулары чайны оттур кандыгдаа хемчег албадылар. Чеди борбак адагаш тыңнас удуртукчуларны кандыг удуртукчулар дээрил?! Кожуунның харылзаа салбырында ыяш сөөртүр техника-даа чок. Ийи машинавыстың бирээзи үрелик болгай. Дыка берге байдалдарга таваржып турала, телефон харылзааның экижидер дээш, кызыл ажылдап тур бис. Чаа-Хөл кожуунун бүрүн телефончуттувус. Өре-ширезин биске чүгле төлээри арткан. Шагаан-Арыг хоорайда ам 207 телефон ажылдаваын турар. Ол дээрге дугаары 6, 7 микрорайоннар-дыр. Ынаар чаа шугум шейүп, харын-даа күзелдиг ог-бүлелерге телефоннарны-даа тургузуп бээр аргавыс бар.

Мени чамдык кижилер кадрлар-биле ажылдавас деп бууудадып турар. Ол ындыг эвес. Аныяк ооларны өөредип, кижизидип тур бис. Элээн каш кижини ажылдан үндүргенивис шын. Чүге дээрге олар телефон номерлерин оорлап, арага-ары, акша-төгерик сунган улустарга тургузуп берген болганнар. Ам-даа арагаже сундулуг улузувус бар. Оларның хемчээн ап турар бис.

Чүрттакчы чоонун амыдырал деннели кудулап, бүдүүлгелер бууран турда, шынгыы хемчегларни албас болза хоржок дээрзи билдингир. Бир-ле дугаарында, орезни төлээр ужурлуг. Ажылүүлевистиг бүтпейн турарының кол чылдагааны ында. Маңаа мээренгей туруштуң ажыы чок деп бодаар мен. Төлелге чокта рыноктуг харылзаалар-даа тургустунмас, үүле-даа бүтпес дээрим ол.

Аксан АХМЕТОВ.
Улуг-Хем кожуунның электриг харылзаа белдириниң начальники.

Уруглар бажыңында

ДААП БОДААРЫ БЕРГЕ

Дерзиг-Аксында кадыы кошкак уруглар бажыңында 145 уругну 90 ажылдакчы ажаан-каракпан турар.

Ажылчыннар орун-дөжектерни агаарладып, кургадып турда, директор Виктор Васильевич Санчы чедип келди. Ол коллективтин ажылының дугайын мынчаар дыңнатты:

— Септелгевисти долузуубиле чоруткан бис. Одаар хомүр-дажывыс кээп эгелээн. 150 тонна ногаа аймаан алыр керээлерни чарган бис. Орук-чирик үстү бээр чер чүве, ону барымдаалааш, аъш-чем курлавырын үспес улус бис. Хайлыг чүве, акша чогундан курлавырывысты база доозуп алдывыс. Чем ап турган садыгларывыс ам бербестээн. Кызылда садыг кооперациязы-биле дугуржуп, оон чем аймаа алыр болдувус.

Идик-хеп, шуглак-дөжек, соңга шили, электри лампалары чок бергедеп тур бис. Кандыг эжик ажытпаан, кандыг даргага кирбээн дээр. Харыызы чангыс боордур: «Билип тур бис, акша чокта дузалажыпар аргавыс чок». Ол-ла. Эт аймаан тус черниң чонундан базала чээп ап тур бис. Ындында-ла кадыы кошкак уруглар аарыычал болгай, а эм аймаа садып алыр акша база чок. Кажан-чежен орталаныр чүве, даап бодаары берге айтырыг ийин.

Эрензен ТЕЖИТ.
Каа-Хем кожуун.

Малчыннарда

АКШАГА ЧЕДИРИП ААРЫ БЕРГЕ...

«Чыраа-Бажы» коллективтиг ажыл-агыйның мурнакчы хойжуларының бирээзи чораан, ам хүндүлүг дыштанылгада-даа болза, хууда малын малдап чоруур Борис Куулар-биле чоокта чаа ужуражырымга, ол мыңдыг бодалын илеретти:

— Үр үеде совхозумнуң малын кадарып, элээн каш чүс хойну чонумнуң херээнге өстүрүп берген мен. Ынчан айда алыр акша 70-90 хире-даа болза, амыдыралга четчи бээр чүве. Кижи бодунуң хууда малын-даа, дүгүндаа акшага дораан-на чедире шаап аар чүве-ле болгай. Экн-ле амыдырап турдувус. Чүү дээр боор.

Рынок ам-даа төндүр тургустунмаан-даа болза, оон өөредиглиг талалары көстүп кээп турар-дыр. Мен болаарымга, чалгаа кижилер рынок үезинде чүрттай албас. Ажылдавас кижи чүнү чиир сен, чүнү хеп кылдыр кедер сен? Ынчангаш ындыг кижилер боданып, малдан тудуп, тараадан тарыыр болаа эки. Амгы үеде малдың дүгүн хүлээп алыр чер чок. Ниитиниң малының дүгүн дужаарга безин өртек-үнезин бербес. Уругларымның кудазын эрттирген кижи мен. Кудага хереглээри-биле акша чээп алгаш, ону дедир эгидиптер акша тыппайн тур мен. Пенсия акшазы безин ай-айы-биле үнмес үе-дир бо. Элдеп чүве, өстүрүп алган малым бар кижи-дир мен. Ону акшага чедирип аар дээш чадаштым. Малдың өрдиглиг талалары көстү

Эки дуржулга

«ПРЕЗИДЕНТ ТАРААЗЫ»

Өрткен чазын Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Оржак пенсионерлерге болгаш хандырылгазы чединмес өг-бүлелерге дузаламчы болзун дээш Бай-Тайга кожуун чагыргазынга 55 тонна тарааны берген турган. Ук тарааны кожуунның сумуларынга үлеэн болгаш суму чагырга черлери чаагай дүжүтту ажаан алыры-биле багай эвес ажылдарны кылып чоруткан.

«Президент тараазын» кожуунның 223 чединмес өг-бүлелери өстүрүп, оон 168 тонна кызыл-тасты ажаап алган. Ыладгыя Конгар Борбак-оол, Эрге Чалай (Бай-Тал), Сарыг-оол Иргит, Анай Конга (Кызыл-Даг) болгаш өскелердээ кызымаккай ажылдап турган, багай эвес дүжүтту өстүрүп алган.

Чаагай сеткил-биле берген тараа өг-бүлелерге улуг дөгүм болур дээрзин оон чоргаарал биле чугаалажып турар.

Сарыг-оол САЛЧАК.

● Шыдыраа

ТИИЛЕЛГЕ КЫМНЫЫЛ?

Кызылдың «Тыва тудуг» акционер ниитилелдің клубунга эгелеэн шыдыраа чемпионады доозулган. Анаа үжен үш спортчу киришкен. Олар швейцар система өзугаар чеди салыг ойнааннар. Алза чогуур чеди сандан алды санны алгаш, Александр Балдынов 1996 чылда Кызыл хоорайның чемпиону болган. Ийиги черни Александр Паршаков эзлээн. Аныяк шыдыраачы Андрей Ондар дараазында шаннадлыг черге төлептинн бадыткаан.

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы, республиканың шыдыраа федерациязының президентизи К. А. Бичелдей маргылдааның байырлыг хаашкынынын үезинде чемпионга болгаш ийиги, үшкү черлерни эзлээн спортчуларга дипломнарны, акша шаннадларын тывыскан. Хоорайның биирги черни дээш болуп эрткен спортчу мөөрейге эки түннелдерлиг болганы дээш, хоочун шыдыраачылар Маттемьян Менниг-оол, Алексей Делгер-оол, Дардаш Монгуш база аныяк спортчулар Орлан Донгак, Евгений Быков, Маздыр-оол Кыргыс олар өртектер белектер-биле шаннаксаннар.

Удавас болуп эртер республиканың биирги черни дээш маргылдаага киржир 7 кижи составтыг шилиндек команда туургустунган.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

● *Кайда силер?*

ДЕСКЕН ИЙИ ЭЖИШКИ

Мээң чагаамны солунга парлаарын, диледим. Хөрзкиц ужуру мындыг:

1984—86 чылдар үезинде Хакасияга турган, ийи эжишки ол үедегі эрге-чаргалардан дескен. Бирээзи—назын ортузу четкен, сарыгымаар эрин болгаш чаак салды, дурт-сыны чижек-оче 165 см хире. Хакастан Хыйлаг, орустан Егор деп аттыг. Адазын хакастар Пакча дижир, орус ады билдинмес. Оон дугайында хөй-ле чугаа турган. Ону Монгун-Тайгада, Чаа-Хөлде чуртталган турар-даа дижир. Ийиги кадалы тыва уруг турган деп чугаа бар. Хыйлаг Хакасияже өөп келбөөн. Ону тудуп алыр дээш дыка-ла сывыртажып келген, ынчалза-даа тутпаан. Хой удаа бооларга-даа ок дөгбөөн, ил би-шидилиг, хам кижи турган дижир. Оон фамилиязын Кидисков дээр, бодап көөрге тыва атче оскергип алган хире.

Оскезин Сандра дээр, фамилиязы Укачикова. Эжишкилер 4 аттыг, Ак-Довурак че баар орукта Кубайка дээр черни таварлыр чоруткан дижир. Оларны билир азы оларның дугайын дыннаан кижилер, уруглары, уругларының уруглары-даа бар ооп магат. Хыйлагның уруу Хакасияда чуртталган чоруур. Оон дунмалары болгу дег оол, кыс уруглар Тывада бар болза, оларны тып ап, харылзажырын үзеп турар Хыйлаг дыка алдаржаан кижи, хакастарның ону сонуургап турар ужуру ында.

Байырлыг, эштер.

Мээң адрезим: Хакас Республика, Абакан хоорай, Советская 36—11. Карачаков Терентий Николаевич.

(Уланчызы. Эгези №№ 120, 124 «Шында»).

● Сактыышкын

ЧАЛГЫННЫГ ООЛ

4. УЖАР ЧҮҮЛ ХҮНҮ КАЙЫЫН ҮНҮП КӨЭР ЧҮВЕЛ?

Ужудукчулар болгаш оларның өг-бүлелери улуг байырлалга белеткени бергеннер. Бажың ишти-даштын кылайты чүлгүп, ширбип, аш-чем белеткээн угбамга дузалажып, мен база шаам-биле далбайтып-ла тур мен. Ужудукчуларның бажыңнарының аразы ырак эвес, ол-бо бажыңнар араызнга айбы күүседип, буттарым черге дээр-дегбес маңнап турган мен. Даарта ужар чүүл хүнү, ону байырлаар дээш бе... өткенип турганнары ол. Мен ужар чүүл хүнү дээрге аайын тыппайн, ол кандыг хүн чүве ирги, кайыын үнүп көөр чүве ирги деп бодап, чогум улустан айтырар дээш эпчоксунуп, че ол хүн үнүп көөрге көрүптер мен ыйнаан деп бодап, четтикпейн маңнап турган мен. Даартазында кымны-даа мурнай тура халыдым. Хүн биеэги-ле үнер өринден үнүп келген турла. Оон өске хүн-даа чок, азы оозу аэродромда чүве ирги бе деп болааш, ол угже көрдүм. Ынаар база өске хүн барааны көзүлбеди. Угбам туруп келгеш, аш-чем кыла берген, честем-даа чок, ол черле дан бажында-ла турган, ажылынче чоруптар кижи чораан. Эртенги чем сөөлүнде белеткеннип-ле эгелдивис. Угбам уруглары Амст биле Камага ол үеде эн-не аянныг матроскалар дээр хейленнер кедиртпи. Мен чаа дааран шокар ситец платьем кедиптим.

— Ам машина келирге, аэродромче чоруптар бис — дээш, угбам база эъди өттүр костюп турар чуга ак-кызыл платьезин, белик өөжектерлиг, ак-көк шаараш туфельдерин келе берди. Машинада келген Ол-ла сугга-даа эштир, черге-даа маңнаар калбак машинаны ам орус чоладчы мунуп келди.

Аэродромга келириниске, кижи дээрге кара шаар. Арта-ла хлеб оочурлаан улус дег, чыскаалдыр тургулап алган. Ужар чүүл хүнүн көөр дээш оочурлап тур болгай аан болар, оозу кайыын үнүп көөр чүве ирги, азы дөө ол ангар дээр кэцгегер улуг бажын иштинде чүве ирги бе деп, бүдүү дилегзинин тур мен.

Ужуп үнөринге белеткеп каан ийи бичии самолет диринейнип эгелээн. Ол честем биле Хунан-оол акыйның самолеттары болган. Улус орта ужулар дээш оочурлап турганнары ол ышкажыл. Самолеттар улусту олурткаш, хоорай кырын, оон чоок-кавызын долгандыр ужуткаш кээп хонуптарга-ла, шериг хептиг, өштүнде кызыл пөс баглап алган орус акый улусту оочур езугаар самолеттарга олуртуп турар болду.

— Командирниң уруглары кайда барды? — деп, шериг хептиг тыва оол айтырып маңнап тур. Ында бир кижи «Бо турлар» дээш бисче айтырга, ол шериг оол Аметбиле бисти эдерткеш чорупту. Кама аразы-биле шагдала адазының самоледунда олурупкан, а Амет-биле мен Хунан-оол акыйның самоледунга олуртуп кагдылар. Бо самолет мурнунда мээң кодээден ужуп келген самоледумга бодаарга, ужудукчу артында база бир кабина бар, ында кижи слурар сандай, шарыттының алыр калбак колуннар-даа бар, эптин кончуг болду.

— Дунман так тудуп чор, хатка алзыптың — деп, Хунан-оол акый хая көргеш, алгыра-дыр. А ол Амет мени мурнай-ла ачазы-биле ужуп каапкан, тоор-даа хире эвес, кабина эриинден туттунгаш тура халыыр, адаанда шыдыраа хөлү дег хоорайны, дагларны харап, ынаар айтып, чугааланып-ла чоруур, та чүү деп чоруур чүве, хат даажындан ону дыннаар эвес. Ынчан мен база баштай ушканымга бодаарга, өлөөн дидим апарган мен. Дөге даанын шыпшык бажында ТАР-ның сулде демдээ, Белдир дааанда «Ленин» деп бижээн үжүктер дыка төөрүп, ыракта Чедер хөл кыланайнын чыткан. Улуг-Хемниң дыйлагар унун өрү ужуп ор бис. Эзир, дээлдигеп-даа ышкаш лескингилей каап, шак мынчалдыр дээрге ужуп чоруур кижилер боттары-ла эзирлер-дир деп бодап чораан мен. Мээн ол бодалымны Тыванның сураглыг чогаалчызы Степан Сарыг-оол бир шулүүнде база бадыткаан ийин.

Сарыг-оол чогаалчының бажыңы бистен ырак эвес, кудумчу кежир. Ол угбам сугга бо-ла келир кижи. Оон кадайы Севилбаа угбай угбамның эжи-ле болгай. Ол хүн кежээликтей угбам сугга ужудукчуларның өг-бүлелериннен аңгыда, Сарыг-оол чогаалчы кадайы-биле база келген. Ужар чүүл Хүнүн байырлап турганнар. Ужар чүүл Хүнү дээрге, байырлал дээни ол ышкажыл. Бистиң черге болгулаар байырлалдарны Беш ай чыскаалы. Сес ай чыскаалы дээр-ле чүве болгай. А мен дээрге ону тускай хүн деп бодап турган мен.

Бичии ишкилепкен улустуң хөглүү-даа кончуг, ырлажып, патефон салып алгаш танцылап-даа турлар. Сарыг-оол чогаалчы ол хүн база ужар-хемеге олурган. «Ойтур-доңгайтыр төөректедип шаг болдум» деп хөөреп, улус каттыртып, оюнбаштаан төп-ле турган. Ол бичии када улустуң шимээнин намдаткаш, «Дем чаа ужуткаш келгеш, бижээн шүлүүмнү дыңнаңар» дээш, саазында бижээн шүлүүн номчуй берди. Ол шүлүкте:

Чимит биле Хунан-оолга
Чиштир ужар эзир бар бе
— дээн одуруглар ам-даа сагыжымда артып калган. Улус ону аажок сонуургап, адыш часкап турар чораан.

Бир катап честем Хунан-оол акый-биле чугаалажып оргаш, «Даарта Тере-Хөл барбышаан, бо иешкилерни Тарыс аржаанынче октаптардыр» дээрге, пат-ла кайгаан мен. «Ынаар-мынаар чүүк октаптар дээрге харын билир-ле мен, самолетту хондуруп чытпайн түүктү черже октаптып-даа болур-ла турду ыйнаан, а кижилерни канчап октаптар чүвел, азы ол парашют деп чүвезин баглап бээр чүве ирги бе? Орта аттының өөренмээн кижилерге берге эвес чүве бе, чоп бо Анан-оол акый парашюттан эпчок дүшкеш, мойнун тыртыйтып алган дижир ийик» деп бүдүү сезинзиме-даа, ол парашюттан халыссаарым кончуг болган. Ынчалза-даа кайын ындыг боор ийик. Ужудукчулар кайы-бир черже түүк азы кижилер чедирип каар дээнле «октаптар» дижир улус ышкажыл.

Честем соңгаар бир-ле хоорайга курска өөренип чорааш, чаа «АН-2» деп самолет эккелген. Ол шуут магалыг самолет болган. Ону дунмам Амет-биле бир-ле дугаарында экскурсиялап каапкан бис. Бичии төгерик соңгаарлыг самолеттуң ийи талакы ханаларын дургаар чогаалчы кадайы-биле база келген. Ужар чүүл Хүнүн байырлап турганнар. Ужар чүүл Хүнү дээрге, байырлал дээни ол ышкажыл. Бистиң черге болгулаар байырлалдарны Беш ай чыскаалы. Сес ай чыскаалы дээр-ле чүве болгай. А мен дээрге ону тускай хүн деп бодап турган мен.

Бичии ишкилепкен улустуң хөглүү-даа кончуг, ырлажып, патефон салып алгаш танцылап-даа турлар. Сарыг-оол чогаалчы ол хүн база ужар-хемеге олурган. «Ойтур-доңгайтыр төөректедип шаг болдум» деп хөөреп, улус каттыртып, оюнбаштаан төп-ле турган. Ол бичии када улустуң шимээнин намдаткаш, «Дем чаа ужуткаш келгеш, бижээн шүлүүмнү дыңнаңар» дээш, саазында бижээн шүлүүн номчуй берди. Ол шүлүкте:

Чимит биле Хунан-оолга
Чиштир ужар эзир бар бе
— дээн одуруглар ам-даа сагыжымда артып калган. Улус ону аажок сонуургап, адыш часкап турар чораан.

Бир катап честем Хунан-оол акый-биле чугаалажып оргаш, «Даарта Тере-Хөл барбышаан, бо иешкилерни Тарыс аржаанынче октаптардыр» дээрге, пат-ла кайгаан мен. «Ынаар-мынаар чүүк октаптар дээрге харын билир-ле мен, самолетту хондуруп чытпайн түүктү черже октаптып-даа болур-ла турду ыйнаан, а кижилерни канчап октаптар чүвел, азы ол парашют деп чүвезин баглап бээр чүве ирги бе? Орта аттының өөренмээн кижилерге берге эвес чүве бе, чоп бо Анан-оол акый парашюттан эпчок дүшкеш, мойнун тыртыйтып алган дижир ийик» деп бүдүү сезинзиме-даа, ол парашюттан халыссаарым кончуг болган. Ынчалза-даа кайын ындыг боор ийик. Ужудукчулар кайы-бир черже түүк азы кижилер чедирип каар дээнле «октаптар» дижир улус ышкажыл.

Честем соңгаар бир-ле хоорайга курска өөренип чорааш, чаа «АН-2» деп самолет эккелген. Ол шуут магалыг самолет болган. Ону дунмам Амет-биле бир-ле дугаарында экскурсиялап каапкан бис. Бичии төгерик соңгаарлыг самолеттуң ийи талакы ханаларын дургаар улус олурар сандайлар кылып каан. Аңаа он шаа кижи олуруп болур. Даштын соңга артында хат-шуурган даажы-даа дыңналбас. Ужудукчу кабиназындан чугаа безин хос дыңналып турар. Честемниң чаа самоледунга ужудуксааш база олурупкан мен. Ол био-ле ырак тайгалар артынче геологтар чедирип чораан. Дедир чоруурувуста оон база улустар олуртуп алган. Ужуп ора бир дыңнаарымга, честем рациязы-биле «Обхожу фронт» («Фронтуну оюп чор мен») деп дыннадып чор. Ынчан кижи фронт дээрге-ле, дайын деп бодаар чүве болгай. «Дайын доосту бергенде, ам кайла дайын болуп турар чоор» деп бодап, дүвүреп-ке эгеледим. Сактырымга, адаавыста үгер-боолар кинола дег, шыгаап алган турар ышкаш. Катканнын ындыг болур ийик аан, кызаңнаашкынныг, чаңныктыг чаъсты оюп эртип чораан кижи-дир ийин. Самолеттуң бир талакы соңгаарындан көөрге, хөлчок кызачайнып чаап турар карангы, өске талазынче көөрге, аас хүн дээрде чайынаан, солуну кончуг. Самолетта улус ону сонуургаар дээш, удаа-даа болуп турган болтанкаларны (агаар онгаларын) безин тоовайн чордулар.

5. ЧЕСТЕМНИҢ САЛДАРЫ

Честемниң самоледунга ужуткан санымда-ла, ужудукчунуң эртеми дег онза эртем чок кылдыр бодап, мен база ужудукчу болган болзумза деп бодай бээр апарган мен. Бир катап честемдеч «Кыс кижи ужудукчу болуп шыдаар бе?» деп айтыдым.

— Чүге болбас боор. Расковa Гризодубова сугларны билир ийик сен. А дайын үезинде хөрөөжөнчиниң бүдүн ужар чүүл батальону безин турган-на болгай. Күзээр болзунза, чайлыг өөренип ап болуп сен—деп, честем тайылбырлады.

Оон эгелеп шуут-ла ужудукчу болурун шиитпиолеп алган мен. Самолеттар, ужудукчулар чуруктары чыыр, ужудукчулар дугайында материалдар номчуур апарган мен. Честемниң өөренип чораан конспектилерин ашкылаар, самолет кезектериниң аттарын доктаадыр апарган мен. Честемниң конспект бижээн кылын кыдырааштарында ол кезектерни дыка тода чуруттулап каан болур чүве. Ол ышкаш, честем кыдыраажыныц хос черлеринде бо-ла самолет чуруй шаап алган болур. Мен база ону өттүнүп, кыдыраажым хос черлеринге самолет чуруур апарган мен. Ол дээш, бир катап орус дыл башкызынга чемелеткен-даа мен. «Тенек оолдар эвес, кыс кижи үүгө кыдыраажын шокарлаар чүвел» дээн-не болгай. Ынчалдыр-ла өөренип чораан, 10 класс чеде берген мен. Бир катап орус дылга «Кым болур мен» деп чогаадыг биске бижиткен. Ында ужудукчу болуксаан күзелимни бүгү-ле сеткил-сагыжымдан илередип, чогаадыгны кызып-ла бижидим ийин. «Б» демдек алган мен. Клазыыс башкызы Ася Александровна Федченко, математика башкызы хиреде, мээң бижээн чогаадыымны башкыдан ап алгаш номчуп, мени дыка-ла мактаан. Мен ында Москваның Дзержинский аттыг авиаинститутунче өөренир күзелимни бижээн мен. Ася Александровна ынчан менээ сүме каткан: «Ол институт ужар чүүлдүң инженер-техниктис ажылдакчыларын, конструкторларны белеткээр институтур. А сен ужудукчулар белеткээр училищелерге өөрензинзе эки боор, ужудукчу болуксап турар ышкажыңчүл» деп тайылбырлап бергей. Школа директору А. М. Белек-Баир солунга бижээн үүлүнде ол чылгы доозукчулар дугайын, кандыг кижилер олардан үнүп болурун бижээн. Ында мээң бижээн чогаадымдан одуругларны база киирип каан чораан, оон соонда шынап-ла ужудукчу болур деп быжыы-биле шиитпирлеп алган мен. Бистиң класстан Алеша Чимий-оол, Куулар Канчыыр-оол, Монгуш Дондук база ужудукчулар болурун күзеп турганнар. Бистер дөртелээн чапсар үезинде бо-ла болүглежип, келир үевис дугайын хөөрежир, дыштанар хүннерде «Ленин» дааның кырынга үне бергеш, кажан-на ак-көк дээрже көдүрүп үнүп, бо дагның кыры-биле кыдыйтып турар ирги бис дижип олургулаар бис. Бир катап Чимий-оол «честемни бистиң класс-биле ужуражылгаже чалап көрээлем» деп сүмелей-дир. Алеша база честемни честей дээр, бистиң төреливис кижи. Бичизинде ол база-ла аэродромдан ыравас кижи-ле болгай. Оон, шынап-ла, честемни ужуражылгаже чалап эккелген мен. Ол бодунуң канчаар өзүп келгенин, канчап ужудукчу апарганын, сураглыг ужудукчулар дугайын кончуг солун чугаалап, ужудукчу болуксаар кижилер боттарын канчаар белеткээрин сүмелеп, чагып турган.

Школаны доозар үевис чоокшулап, кым кайнаар өөренип болур дугайында чарлалдар көстүгүлеп келген. Четтикпейн маңнап турганывыс авиация дугайында чарлал адак соонда самбырага астынган. Рязань области Сасово хоорайда ужар чүүл училишезинге өөренир күзелдиг оолдарны чалап каан, а кыстар дугайы чок, чүгле оолдар деп каан боорга хомудаанымны чүге деңнээр. Эштерим база мээң шагдан тура күзелим бүтпейн баарга, хомудап шаг болганнар. Алексей Чимий-оол, Куулар Канчыыр-оол өөренип кире берген, а Монгуш Дондук кадынын байдалы-биле дедир ээп келген. Эштеривис ужар чүүл училищезин дооскаш, Тывазынга ээп кээп, баштайгы тыва ужудукчулардан эстафетаны хүлээп ап, ак-көк Тывазының дээринге ужуда бергеннер. Тыва ужудукчуларның ийиги салгалы олардан эгелээн. Ужудукчу болур дээн күзелим бүтпезе-даа, эштеримнің чедишкининге өөрүп, оларның ол чедишкининде Тываның баштайгы ужудукчуларының бирээзи — угбам-биле кады мени өстүрүп, эртем-билигге чедирип каан честем Чили Санчикович Чимиттің улуг улуг-хуузу кирген дээрзинге чоргаарланып чоруур мен.

Чили Санчикович Чимит бодунуң херээнің езулуг мастери дээрзиниг бадыткалын, сөөлүнде, бир сураглыг совет журналистің чугаазындан база, дыңнаан мен. Ынчан Москвага партияның дээди школазының журналистика салбырынга өөренип турган мен. Пятница санында эртип турар «Культура университединге» сураглыг кижилер-биле бо-ла ужуражыр бис. Бир хүн сураглыг журналист, очеркист Евгений Рябчиков аалдап келген. Он сөөлгү үеде каяа чедип, кандыг кижилер-биле ужурашканын чугаалап турган, «Тывага бир-ле дугаарында чордум. Дыка-ла солун чер чорду. Солун кижилер эңдерик. Ырак, кыдыг берге черлерже чүгле ужудукчу Чимит-биле чедип турдум. Обком секретары эш Тока меңээ чүгле оон-биле ужарын сүмелеп, ол ужудукчуга тускай даалганы берип каан. Бодунуң херээнге кончуг-ла бердинген кижи ол чорду. Дээрде шаштыккан чалым хаяларның час арнын самолет чалгыны шыйпыкы дег, кижи чүрээ сооланайны бээр сүрээденчиг-ле чорду. А ол ужудукчу, бир-ле ювелир дег, чалымнарның аразы-биле эзир дег кылыйтып эрте бээр. Оон дугайында очерк бижиир дээш оортан чаңгыс сос-даа үндүрүп чадаан мен. «Аныяк, эртемниг оолдар-биле чугаалажып көрүңер» дээш, дезиптер чорду. Биче сеткилдиг бөдүүн кижилер черле ындыгла болгай» деп, сураглыг журналист чугаалааргa, меңээ дыка-ла чоргаарланчыг болган. Честем, шынап-ла, кончуг биче сеткилдиг, хөглүг, баштак кижи чораан. Оон авазы Борбак-Карак кыргаавай оглун «Бичии уруглардаа айбылаза, аайындан эртпес бар чыдар, кончуг-ла хөөнү аныяк оол» деп чугаалаар чораан. Честем ырлаарынга ынак, ол хөй кезиинде орус ырлар ырлаар «Степь да степь», «Стенька Разин», «Шаланды полные кефали» деп ырларны дыка аянныг ырлаар. Каяа-бир черге азы кинодан чаа ыр дыңнап алган болза, ону дораан угбамга өөредип каар, олар иелээн ырлажыр улус. Олардан мен база өөрени шаап алыр турдум. Дыштаныр хүннерде ужудукчулар өг-бүлелери-биле чыглып келир. Ынчан честем биле Хунан-оол акыйга ыяап-ла «Ужудукчулар ырын» ырлаттырарлар. Олар иелээн дыка аянныг ырлаар улус чүве. Честемниң бир чаптанчыг чаңы бар: өлөөн дыңзыдыр ижипкен болза, хөөреп чоруй, олурган черинге чындыравышаан, «Эн товарищу отдавал наказ» дээн соонда дораан удуп каар. «Он товарищу» дээрде «эн» кылдыр адаар. Ынчан баарга-ла угбам «Бо кижиңер «энтоварищтей» берди, уруглар, орнунга чыттырыңар» дей бээр. Оон бис шөйбелеп, соөртүп чораан, орнунга ону чыттырып каар бис.

Тыва ужар чүүлдүң баштайгыларының бирээзи Чили Санчикович Чимит тыва авиация төөгүзүнге балалбас исти арттырып каан. Тыва ужар чүүл сайзыралынга оон киирген улуг ачы-хавыязы дээш орден-медальдар-биле шаңнадып, «Транспорттың алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты эдилеп чораан.

Екатерина ТАНОВА.

Спорт

ЧЕМПИОНГА ДЕТКИМЧЕ ХЕРЕК

Мерген Намчалович Монгуш бистиң тыва боксерларыыстан бир онзагай таланты-лыг кижи. Ылаңгыя сөөлгү бешь чылдарда оон чедишкиннерин таныштырарга мындыг: республиканың бокска 7 дакпыр чемпиону, «Динамо» спорт ниитилелинин эрттирин турары «Хол-биле спортчу сегиржип алышкын» маргылдаага 3 дакпыр тиилекчи болган. Ынчанташ сөөлгү чылларда Тывага болгаш республикадан дашкаар киришкен маргылдааларынга үргүлүү аштырышкын чок киржип келген.

1992 чыл. Красноярск хоорайга академик Керенский-ге тураскаазкан Бүгүроссия чергелиг маргылдаага тиилекчи болуп, Россияның спорт мастери деп атка төлептиг болган. Хүндүлүг атты ол 10 удаа бадыткаан. Ол-ла чылын Улан-Удэ хоорайга «Алдын хол-хап» деп турнирге тиилекчи болуп, оюнчун эки техниказын көргүскени дээш улуг өртектиг даштыкы телевизор-биле шаннаткан. 1993 чылда Кемерово хоорайга Европа болгаш делегей чемпиону, профессионал боксер Юрий Арбачаков аттыг турнирге болгаш ол-ла чылын Сибирь зоназының маргылдаазынга чемпионнаан. 1994 чылда Санкт-Петербургка Россияның чемпионадынга бир-ле дугаар киришкен. Ол маргылдаага шаңнадлыг черге четпээн-даа бол, тренерлериниң улуг үнелелин ап, тыва боксерлар Россия хамаанчок, Европа, делегей чергелиг маргылдаага киржип болурун бадыткаан. 1995 чылда Сибирь зоназынга база катап чемпион кылдыр шылгараан. Кемерово хоорайга Ю. Арбачаков аттыг турнирге 2 дакпыр тиилекчи болуп, Япониядан эккелген чараш кубокту Ю. Арбачаков боду тывыскан. Сентябрь айда Красноярск хоорайга «Россияның куоогу» деп регионнар аразының спортчу мөөрейи болуп эрткен. Мерген Монгуш аңаа Сибирьниң шилиндек командазының кежигүнү болуп киришкеш, 3-кү черни эзлээн. Бо дээрге тыва боксернүң бирги чедишкинин-дир. 1996 чылдың февраль айда Хакасияның Аскиз районунга болган Россия чергелиг маргылдаага тиилекчи болуп шылгараан. Ол үгле бокс-биле эвес, кикбоксингиге база киржип, эки түңнелди көргүскен спортчуларның бирээзи. М. Монгуш Татарияның Казань хоорайга кикбоксингиге Россияның, Сибирь зоназының бирги черни дээш болуп эрткен маргылдаага чемпион болган. Ю. Арбачаков аттыг турнирге Мерген Ю. Арбачаковтуң деңзизинге 3 дакпыр чемпион болуп, маргылдааның кол шаңналы автомобиль «Тавриянын» Кемерово облазының губернаторунуң холундан алган. Бо күзүн Хакас Республикага Сибирь чонунуң бирги спартакиадазы болуп эрткен. Ол маргылдаага база катап тиилекчи болган.

Сентябрь айның төнчүзүнде Татарияның Альметьевск хоорайга «Россияның кикбоксинг сылдыстары» деп Европа чемпионадынче шилилгелиг улуг маргылдаа болуп эрткен. Ук маргылдаага делегейниң, Европаның, Россияның чемпионнары киришкен. Маргылдаанын түңнел оюнунга Мерген эжи Ослак Сатты арыг ашкаш, Россияның шилиндек командазының кежигүнү болуп, бо айның төнчүзүнде Белград хоорайга болуп эртер Европа чемпионадынга киржир эргени чаалап алган. Чуртта экономиктиг байдалдың бергедээни-биле Мергенниң сөөлгү үеде маргылдааларга киржиринге деткикчилер—аныяктар ассоциациязының төлээлери, Арыг-Үзүү суурда сайгарлыкчы Олег Ховалыг, «Спартак» КХЭ (Моломдай), республиканың спорт школазының директору В. А. Шутов, төрелдери болгаш тренер башкылары улуг деткимчени көргүскеннер.

Мерген Монгуш республиканың элээди спорт школазының өөреникчизи чораан болгаш, амгы үеде ында тренерлеп ажылдап турар. Талантылыг спортчунуң бо-ла бүгү чедиишкиннерин бижин доозун тура, Спорткүркомитет республиканың бокс болгаш кикбоксинг федерациязы ону деткиир дээрзинге бүзүрээр-дир мен.

Борис ДОНГАК.
Тренер.

СОҢГУКЧУЛАРЫНГА ДИЛЕГ

«Хемчиктиң сылдызы» солуннуң 1996 чылдың октябрь 24-те үнген номеринде Барыын-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы Д. К. Хомушкунуң дилег-дыңнадынын парлаан.

Ында бижип турары мындыг: «Барыын-Хемчик кожуунуң соңгукчуларынга Барыын-Хемчик кожуун чагырга даргазы Д. К. Хомушкудан дилег-дыңнадыг.

Барыын-Хемчик кожуунуң хүндүлүг соңгукчулары! Кадыкшылымның баксыраанын база назы-харымның улгатканы-биле кожуун чагырга-зының даргазы албан-хүлээлгемни 1996 чылдың октябрь 24-тен эгелеп күүседир арга чок апарганымны дыңнаттым. Чаа соңгулдаларга чедир кожуун чагырга-зының даргазы-ның албан-хүлээлгезин күүседир кылдыр чагырга даргазының бирги оралакчызы В. С. Томбулакты сүмеледим.

Менээ улуг идегелди көргүскени дээш, Барыын-Хемчик кожуунуң соңгукчуларынга сеткилимниң ханызындан өөрүп четтиргенимни илеретти-м.

Д. ХОМУШКУ

1996 чылдың октябрь 22. Кызыл-Мажалык суур».

СЕЗЕН ЧЫЛДЫҢ УЗУН ОРУУ

(Эгези 1-ги арында).

тем-билиг чедип алыр деп чүвени демдеглеп каайн.

Башкыларымның аразындан төөгү башкызы Иван Игнатьевич Мокшинни амга чедир чылыы-биле сактып чоруур мен. Бо башкы кайгамчыктыг кижи. Бистер шуптувус аңаа дыка ынак турдувус. Бо үениң өөреникчилеринге даштыкы дылдарны эки өөренирин күзеп каайн, чүге дизе, ол дылдар ам бо үениң негелдезинге дыка херек боор турар. Башкылар коллективинге чедиишкиннерни, аас-кежиктч, кол-ла чүве кадыкшылды күзээр-дир мен. Оон ыңай Шериг-оол Дизижиковичиден эргидеги школавысты эгидип бээрин улуу-биле дилээр бодай-дыр мен. Школаның юбилейинге белек кылдыр чүнү бээрин дыка үр боданып келдим. Түңнелинде Россияның-даа, республиканың-даа школаларында чок — баштай маршал Говоровтуң оглу генерал Владимир Леонидович Говоровтуң кабинеринге, оон соонда мээңинге келген глобусту, өөреникчилерге ксерокстy белекке берип тур мен.

Оон соонда ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы К. А. Бичелдей сөс алган:

— Силерниң бо байырлалыцар өөредилгениң республика чергелиг ниити байырлалы боон эргип турардыр. Башкыларның күшажылы мөңге боон артар. Бо школаның доозукчуларындан амыдыралга херек эң кол эртемнерниң кижилери үнүп турары өөрүнчүг-дүр.

Сергей Күжүгетович школага бүдүн чер бөмбүрээн белек кылдыр бериптерге, мен чүнү белекке бээрин аайындаа тыппайн бардым. Глобусту тургускан кабинетти шоочалаар хүлер шоочаны белекке бээрин чөпшээреп көрүнер — деп, ол оюн-баштак-биле чугаалаан.

Байыр чедирери-биле сөс ап, ТР-ниң өөредилге сайыды В. Б.Ховенмей, Кызыл хоорай чагыргазындан В. Ш. Сат, Кызыл хоорай чагыргазының өөредилге килдизинин эргелекчизи А. К. Монгуш, школаның күрүне университединде ажылдап турар доозукчулары, 9 дугаар школаның өөреникчилери, аңгы-аңгы чылдарның доозукчулары болгаш өскелер-даа улажып, чылыг байыр чедириишкиннерин сөңнээн.

ТР-ниң Президентизиниң Чарлыын ёзугаар башкылар И. И. Агбанга, В. Е. Шелудькога, Р. Н. Хайманованга, Г. Д. Идамга, А. И. Леоновага, О. Л. Базырга, В. И. Ондарга, В. В. Лукьяновага, В. В. Шестаковага, Т. И. Белоусовага болгаш өскелерге-даа шаңналдарны тывыскан.

Школаның өөреникчилери байырлал үезинде солун программалыг концертти келген аалчыларга бараалгаткан.

Ольга САНДАРАА.

КИНО

Октябрь 29-та

«НАЙЫРАЛ»: «Караны чиге адары» (АКШ) 10.00, 12.00, 14.00, 16.00 18.00 шактарда. Видеозал: «Өлүмнүг мөөрей» (АКШ, боевик) 9.30, 13.30, 17.30, «Эмин эрттир муңгагдааннар» (АКШ, боевик) 11.30, 15.30 шактарда.

Октябрь 30-да

«НАЙЫРАЛ»: «Кара моортайның» артынга» (Россия) 10.00, 11.50, 13.40, 15.30 шактарда. Видеозал: «Өлүр илбилеп каар» (АКШ, детектив) 9.30, 13.20, 17.20, «Шероннуң чажыды» (АКШ, детектив) 11.30, 15.20 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Джованни Чипполино» 13.00, «Кара шериф» 14.30, 17.00 шактарда.

АУКЦИОНГА КИРЖИҢЕР

Тыва Республиканың Күрүненің эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди 1996 чылдың ноябрь 12-де дараазында акционер ниитилелдерниң акцияларын садары-биле аукцион эрттиририн чарлап тур:

АН-ниң ады	Чиигелде хевири	Устав өзугаар ончузу	1 акцияның эге өртээ (муң рубль.)	Садар акцияларының саны
«Тыва хамааты тудуг»	11	19058	15	5526
«Олча» Ак-Довуракты даа-ранылга фабриказы	1	3111	4	63
«Элегес» заводу	1	8326	4	1668
«Кызыл агроүлетпүр-транс-1» АТБ	11	5396	3,5	1270
КМК «Барыын-Хемчик»	11	3160	3	916
«Кызыл-Мажалыктың эт комбинады»	1	33548	4	4018
АТБ «Ак-Довурак»	11	12317	7	2540
«Тыва асбест тудуг»	11	1401	4	276
КМК «Дүрген»	11	2222	3	444
«Амыдырал хандырылга албаны»	11	19916	20	5776
КМК «Өвүр»	11	612	3	123
КМК «Кызыл»	11	2690	15	538
КМК-1 «Дзун-Хемчик»	11	3142	3	628
КМК «Сарыг-Сеп»	11	3932	5	782

Ол ышкап «Тываопт» АН-ниң хуу кижиге хамааржыр 500 акцияларын бирээзиниң өртээн 20000 рубльге садар. «Тываопт» АН дээрге оон мурнунда Тываның садыг ямызының Абакан хоорайга турган баазазы-дыр.

«Хуужудулга дугайында» Хоойлунуң 9-ку үүлүнге үндезилээш, хуу болгаш юридиктиг эргелиг кижилер чагыгны киргеш, эге өртээниң долаа түүн өй-шаанда төлептер болза, аукционга киржир эргелиг.

Чагыгларны 1996 чылдың ноябрь 11-ге чедир хүлээр.

АВТОМАШИНАЛАРГА СОҢГА ШИЛДЕРИ

Кызыгаарлаан харыысалгалыг эштежилге «Спартак» (Кызыл, Бай-Хаак кудумчузу, машиналарга бензин кудар чер) Горький хоорайның шил заводунуң кылып бүдүргени автомашиналарның соңгаларының шилдерин садып турарын дыннадып тур:

ГАЗ-53—220.000 рубль.
УАЗ-31512-(469) — 230.000 рубль.
ГАЗ-31029-(2410) — 270.000 рубль.

Дараазында телефонче долгацар, айтырыыларга харыылап бээр бис: 3-86-85.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер эргелелиниң таңныыл албаны килдизиниң аңаа шагдаа-чолаачызы

Юрий Михайлович БЛИННИКОВТУҢ

1996 чылдың октябрь 26-да албан-хүлээлгезин күүседип турган, өлүрүкчүлерниң холундан амы-тынындан чарылганын дыңнатпышаан, оон чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.